

Witold Filipczak

<https://orcid.org/0000-0001-5953-2480>

Uniwersytet Łódzki

Kobiety a kulisy litewskiej polityki w czasach schyłku dominacji Antoniego Tyzenhauza i po jego upadku (1779–1786)

Zarys treści

Artykuł dotyczy roli politycznej kobiet w Wielkim Księstwie Litewskim w latach 1779–1786. Opisana została działalność najaktywniejszych politycznie przedstawicielek magnaterii litewskiej: Anny z Pocijów Tyszkiewiczowej, Aleksandry z Czartoryskich Ogińskiej i Elżbiety z Branickich Sapieżyń. Zwrócono uwagę także na wpływ, jaki wywierały na sprawy publiczne wdowy po wysokich rangą urzędnikach powiatowych. Dokonano porównania aktywności politycznej kobiet w Koronie i na Litwie, ze szczególnym uwzględnieniem uwarunkowań prawnych.

Abstract

The article concerns the political role of women in the Grand Duchy of Lithuania from 1779 to 1786. It describes the activities of the most politically active representatives of the female Lithuanian magnates: Anna Tyszkiewicz née Pocij, Aleksandra Ogińska née Czartoryska and Elżbieta Sapieha née Branicka. Attention was also paid to the influence that widows of high district officials had on public affairs. A comparison was made of women's political activity in the Crown and in Lithuania, with particular emphasis on legal conditions.

Słowa kluczowe: Wielkie Księstwo Litewskie w XVIII w., polityczna rola kobiet w XVIII w., Anna z Pocijów Tyszkiewiczowa, Aleksandra z Czartoryskich Ogińska, Elżbieta z Branickich Sapieżyńska

Keywords: Grand Duchy of Lithuania in the eighteenth century, political role of women in the eighteenth century, Anna Tyszkiewicz née Pocij, Aleksandra Ogińska née Czartoryska, Elżbieta Sapieha née Branicka

Rola kobiet w życiu politycznym Rzeczypospolitej Obojga Narodów jest dość słabo zbadana, choć lista opracowań dotyczących tego tematu systematycznie rośnie¹. Wiadomo, że przełom przyniosły czasy Jana Kazimierza, a zwłaszcza małżeństwa

¹ Ostatnio dotychczasową literaturę przedmiotu na ten temat omówiła: A. Blinda, *Teofila z Jabłonowskich Sapieżyńska (1742–1816). Życie prywatne i działalność publiczna*, Kraków 2023, s. 9–18.

dam dworu Ludwiki Marii z przedstawicielami magnaterii, które służyły umacnianiu wpływów monarchii². Największą karierę zrobiła oczywiście Maria Kazimiera d'Arquien, *primo voto* Zamoyska, która dzięki małżeństwu z Janem Sobieskim została królową Polski i miała znaczący wpływ na politykę swojego małżonka³. Rola królowych to jednak odrębny problem, który moim zdaniem nie mieści się w ramach zagadnienia ogólnej pozycji kobiet. Wpływy Marii Kazimierzy zaznaczyły się zanim jeszcze uzyskała koronę. Można m.in. wspomnieć jej rolę w elekcji Jana Sobieskiego⁴. W życiu publicznym Wielkiego Księstwa Litewskiego znaczenie miała także siostra Jana III, Katarzyna z Sobieskich Radziwiłłowa (*primo voto* Ostrogska-Zasławska)⁵. Przykładem małżeństwa damy dworu Ludwiki Marii o dużej wadze politycznej był zawarty w 1654 r. związek Klary de Mailly-Lascaris z chorążym wielkim (od 1658 r. kanclerzem litewskim) Krzysztofem Pacem⁶. Zaufaną Marii Kazimierzy była Teresa z Gosiewskich Sapieżyna (*primo voto* Słuszkowa), mająca udział w realizacji planów litewskich regalistów jeszcze jako żona hetmana polnego Józefa Bogusława Słuszki⁷.

Czasy saskie przyniosły dalszy wzrost aktywności politycznej kobiet. W tym okresie lista wpływowych przedstawicielek magnaterii jest pokaźna⁸, ale ograniczę się do kilku przykładów. Konstancja z Niszczyckich Towiańska, wojewodzina łęczycka, wywierała znaczący wpływ na działania prymasa Michała Radziejowskiego przynajmniej od czasu bezkrólewia po śmierci Jana III Sobieskiego⁹.

² M. Bogucka, *Białogłowa w dawnej Polsce. Kobieta w społeczeństwie polskim XVI–XVIII wieku na tle porównawczym*, Warszawa 1998, s. 210, 219. W okresie poprzedzającym panowanie Jana Kazimierza pozycja kobiet w państwie polsko-litewskim była już relatywnie wysoka; zob. E. Opaliński, *Aktywność kobiet w życiu publicznym w czasach pierwszych Wazów*, w: *Per mulierem... Kobieta w dawnej Polsce – w średniowieczu i w dobie staropolskiej*, red. K. Justyniarska-Chojak, S. Konarska-Zimnicka, Warszawa 2012, s. 233–248.

³ M. Komasyński, *Maria Kazimiera d'Arquien Sobieska, królowa Polski 1641–1716*, Kraków–Wrocław 1984, s. 92–149; M. Sawicki, *Maria Kazimiera wobec spraw litewskich (1674–1685)*, w: *Maria Kazimiera Sobieska (1641–1716). W kręgu rodziny, polityki i kultury*, red. A. Kalinowska, P. Tysza, Warszawa 2017, s. 83–99; R. Kołodziej, *Listy od jej mości królowej. O próbach wpływania Marii Kazimierzy na sytuację wewnętrzną w Rzeczypospolitej*, w: *ibidem*, s. 101–110.

⁴ M. Sawicki, *Maria Kazimiera wobec spraw litewskich...*, s. 85–89.

⁵ J. Pietrzak, *Księżna dobrodziejka. Katarzyna z Sobieskich Radziwiłłowa (1634–1694)*, Warszawa 2016, s. 209–248.

⁶ A. Rachuba, *Pacowa z domu de Mailly Lascaris Klara Izabela*, w: PSB, t. 24, Wrocław 1979, s. 774–775; K. Bobiatyński, *W walce o hegemonię. Rywalizacja polityczna w Wielkim Księstwie Litewskim w latach 1667–1674*, Warszawa 2016, s. 81.

⁷ A. Rachuba, *Sapieżyna z Gosiewskich I.v. Słuszkowa Teresa*, w: PSB, t. 35, Warszawa–Kraków 1994, s. 173.

⁸ Szereg informacji na ten temat można znaleźć w: B. Popiołek, *Między przestrzenią domową a wielką polityką. Aktywność publiczna kobiet w czasach saskich*, w: *Drogi kobiet do polityki (na przestrzeni XVIII–XXI wieku)*, red. T. Kulak, M. Dajnowicz, Wrocław 2016, s. 38–43.

⁹ J. Pietrzak, *Kobieta z drugiego planu. Katarzyna Konstancja z Niszczyckich Towiańska i jej polityczna działalność w burzliwych czasach przełomu XVII i XVIII w.*, „Przegląd Historyczny” 114, 2023, z. 3, s. 325–341.

Marianna z Bielińskich Denhoffowa (później Lubomirska), żona podkomorzego litewskiego Bogusława Denhoffa i kochanka Augusta II Wettyna, odegrała istotną rolę w genezie polsko-francuskiego traktatu z 1714 r.¹⁰ W Koronie najwybitniejszą postacią była Elżbieta z Lubomirskich Sieniawska, która angażowała się w sprawy dyplomatyczne i politykę wewnętrzną. „Królowa bez korony”, jak pisała Bożena Popiołek, skutecznie wpływała na sejmiki i Trybunał Koronny¹¹. W Wielkim Księstwie Litewskim ważną rolę odgrywała Anna z Sanguszków Radziwiłłowa, żona kanclerza litewskiego Karola Stanisława. Po śmierci męża w 1719 r. osiadła w Białej i poświęciła się sprawom gospodarczym i politycznym. Dzięki jej staraniom Radziwiłłowie ponownie weszli w 1731 r. posiadanie ogromnych dóbr neuburskich¹². Wywierała znaczący wpływ na sejmiki i Trybunał Litewski. Była czołową postacią faksji Radziwiłłów nieświeskich i aktywnie działała w okresie bezkrólewia po śmierci Augusta II Wettyna¹³.

Aktywizacja polityczna kobiet jest widoczna także w czasach panowania Augusta III Wettyna¹⁴. W kręgu stronników dworu na szczególną uwagę zasługuje Amelia z Brühlów Mniszchowa, córka wszechwładnego saskiego ministra Heinricha oraz żona (od 1750 r.) marszałka nadwornego koronnego Jerzego Augusta. Amelia Mniszchowa nie tylko przewyższała zdolnościami męża, ale miała też ambicje odgrywania pierwszoplanowej roli politycznej¹⁵. Sformułowała opinie na temat reform ustrojowych, o czym świadczy przygotowany przez nią w czasach konfederacji barskiej memoriał na temat dzieła Gabriela Mably’ego¹⁶. Znaczącą postacią w ugrupowaniu dworskim była także Katarzyna z Zamoyskich,

¹⁰ J. Staszewski, *August II Mocny*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1988, s. 192–193.

¹¹ B. Popiołek, *Królowa bez korony. Studium z życia i działalności Elżbiety z Lubomirskich Sieniawskiej, ok. 1669–1729*, Kraków 1996, s. 90–103, 118–120; zob. też eadem, *Kobiety świat w czasach Augusta II. Studia nad mentalnością kobiet z kręgów szlacheckich*, Kraków 2003, s. 357–358.

¹² W. Karkucińska, *Radziwiłłowa z Sanguszków Anna Katarzyna*, w: PSB, t. 30, Wrocław 1987, s. 385; A. Skrzypietz, *Hieronim Florian Radziwiłł w zalotach*, w: *Codziennosc i niecodziennosc oswieconych*, t. 2: *W rezydencji, w podróży i na scenie publicznej*, red. B. Mazurkowska, M. Marcinkowska, S. Dąbrowski, Katowice 2013, s. 101–105; zob. też W. Kriegseisen, *Sejmiki Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII i XVIII wieku*, Warszawa 1991, s. 149.

¹³ A. Мацук, *Грамадска-палітычнае жыццё Вялікага Княства Літоўскага ў часы бескаралеўя 1733–1735 гг.*, Мінск 2020, s. 57–58, 71, 78, 134, 163, 168, 186, 233, 238; A. Penkała-Jastrzębska, *Publiczne awantury i prywatne interesy. Anna Katarzyna z Sanguszków Radziwiłłowa a sprawy wewnętrzne Rzeczypospolitej w dobie wojny o polską sukcesję (1733–1735)*, „Przegląd Historyczny” 113, 2022, z. 2, s. 255–281.

¹⁴ Szersze informacje na ten temat: K. Kuras, *Rola wybitnych kobiet w polityce w czasach panowania Augusta III Sasa*, w: *Per mulierem... Kobieta w dawnej Polsce...*, s. 261–277.

¹⁵ M. Czeppe, *Kamaryla Pana z Dukli. Kształtowanie się obozu politycznego Jerzego Augusta Mniszcha 1750–1763*, Warszawa 1998, s. 24–25, 59–62, 85; K. Kuras, *op. cit.*, s. 264–265.

¹⁶ J. Michalski, *Gdyby nami rządziły kobiety (poglądy Amelii Mniszchowej na reformę Rzeczypospolitej)*, w: *Wiek XVIII. Polska i świat. Księga pamiątkowa poświęcona Bogusławowi Leśnodorskiemu*, red. A. Zahorski, Warszawa 1974, s. 141–152; J.J. Głowacki, *Gastronomia polityczna kuchmistrza litewskiego. Michał Wielhorski (ok. 1731–1814) – życie i myśl ustrojowa*, Warszawa 2014, s. 315, 348, 354, 357.

żona podkomorzego litewskiego Jana Karola Mniszcha i szwagierka Jerzego Augusta Mniszcha¹⁷. W faksji Potockich wybitną rolę polityczną odgrywała Katarzyna z Potockich Kossakowska, która wyróżniała się aktywnością w sprawach sejmikowych i trybunalskich¹⁸. Na Litwie za panowania Augusta III szczególną pozycję uzyskała wojewodzina nowogródzka Barbara z Zawiszów Radziwiłłowa. Żona Mikołaja Faustyna uchodziła za inspiratorkę aktywności politycznej męża¹⁹. W okresie bezkrólewia z lat 1733–1735 jej ważną rolę polityczną odnotował Andrej Macuk²⁰. Aktywnie uczestniczyła w działaniach faksji radziwiłłowskiej w latach 40. Wojewodzina nowogródzka uchodziła zdaniem Zofii Zielińskiej „za najtęższą w rodzie radziwiłłowskim głowę”²¹. Jej wpływ na politykę sejmikową widoczny jest także w latach 50. XVIII w.²² Sejmiki gromniczne w 1757 r. pokazują, że obszarem jej oddziaływania były szczególnie powiaty słonimski i mozyrski²³.

Pierwsze lata panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego przyniosły umacnianie się wpływów pań na sferę polityczną. Nadal działała Katarzyna z Potockich Kossakowska. Odegrała m.in. aktywną rolę w czasach konfederacji radomskiej²⁴. W latach 70. XVIII w. przyczyniła się do powstania Nowej Familii, swatając młodych Potockich (Ignacego i Stanisława Kostkę) z córkami marszałka wielkiego koronnego Stanisława Lubomirskiego i Izabeli z Czartoryskich²⁵. Rolę kobiet w konfederacji barskiej opisał Władysław Konopczyński w pracy *Kiedy nami rządziły kobiety*. Ostatnio działalnością Teofili z Jabłonowskich Sapieżyny oraz Anny z Sapiechów Jabłonowskiej zajęła się Angelika Blinda²⁶. Godny odnotowania

¹⁷ M. Czeppe, *Kamaryla Pana z Dukli...*, s. 62; K. Kuras, *op. cit.*, s. 266.

¹⁸ W. Konopczyński, *Kiedy nami rządziły kobiety*, Londyn [1960], s. 19–22; Z. Zielińska, *Walka „Familii” o reformę Rzeczypospolitej 1743–1752*, Warszawa 1983, s. 288, 332, 336.

¹⁹ E. Szklarska, *Radziwiłł Mikołaj Faustyn*, w: PSB, t. 30, s. 363.

²⁰ A. Мацук, *Грамадска-палітычнае жыццё...*, s. 151, 162–163, 175.

²¹ Z. Zielińska, *Walka „Familii” o reformę Rzeczypospolitej...*, s. 50, 226, 229, 359.

²² A. Мацук, *Пасольскія соймікі Слонімскага павета ў панаванне Аўгуста III*, w: *Да сваёй гісторыі: Сярэднявечча і Ранні Новы час. Зборнік навуковых артыкулаў, прысвечаных памяці Паўла Лойкі*, red. B.A. Варонін. Смаленск 2013, s. 110–114; *idem*, *Паслы ад павятовых соймаў ВКЛ на сойм Рэчы Паспалітай 1756 г.*, w: *Україна крізь віки. Збірник наукових праць на пошану академіка НАН України професора Валерія Смоля*, Київ 2010, s. 632, 634, 637, 639.

²³ *Idem*, *Фінансава-арганізацыйнае забеспячэнне дзейнасці павятовых соймаў 1756–1757 гг. Новыя крыніцы*, „Весці Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. Серыя гуманітарных навук” 64, 2019, nr 1, s. 59, 62–64.

²⁴ W. Konopczyński, *op. cit.*, s. 21. Na temat poglądów politycznych K. Kossakowskiej w okresie Sejmu Wielkiego zob. D. Wiśniewska, *In the Shadow of a Mild Revolution. Polish Women's Political Attitudes during the Great Sejm (1788–1792)*, „Gender & History” 33, 2021, nr 1, s. 80–87.

²⁵ E. Rostworowski, *Ostatni król Rzeczypospolitej. Geneza i upadek Konstytucji 3 maja*, Warszawa 1966, s. 88–89. K. Kossakowska była opiekunką synów Eustachego i Marianny Potockich po śmierci rodziców w 1768 r.; zob. Z. Anusik, *Podział latyfundium Eustachego i Marianny z Kąskich Potockich w 1771 roku*, „Przegląd Nauk Historycznych” 17, 2018, nr 1, s. 14–17.

²⁶ A. Blinda, *Teofila z Jabłonowskich Sapieżyna...*, s. 61–104; *eadem*, *Działalność polityczna Anny z Sapiechów Jabłonowskiej w czasie konfederacji barskiej w świetle jej listów do Teofili z Jabłonowskich Sapieżyny z lat 1768–1772*, „Wieki Stare i Nowe” 12(17), 2017, s. 70–86.

udział w konfederacji barskiej miały też Barbara z Duninów Sanguszkowa i Teresa ze Stadnickich Ossolińska²⁷. Wśród czołowych konfederatek związanych z Litwą należy też wymienić Genowefę z Ogińskich Brzostowską²⁸. W tym czasie na czoło wysunęły się jednak damy związane z Familią, zwłaszcza Izabela z Czartoryskich Lubomirska i Izabela z Flemmingów Czartoryska²⁹. Pierwsza z nich, córka wojewody ruskiego Augusta i żona Stanisława Lubomirskiego (od 1766 r. marszałka wielkiego koronnego), mimo dawnej „czulej przyjaźni” z przyszłym królem, popierała liderów Familii w ich konfliktach ze Stanisławem Augustem. W 1776 r. uczestniczyła w przedsejmowych zjazdach opozycji, w 1785 r. zaangażowała się zaś w głośną aferę Dogrumowej³⁰. Izabela z Flemmingów Czartoryskich, żona starosty generalnego podolskiego Adama Kazimierza, uaktywniła się politycznie po aferze Dogrumowej. Zwróciła uwagę historyków propagowaniem modelu oddziaływania przez Nową Familię na szlachtę w duchu „oświeconego sarmatyzmu” (m.in. wystawienie opery *Matka Spartanka* w czerwcu 1786 r.)³¹. Należy jednak podkreślić, że czasami osobiście uczestniczyła w wydarzeniach politycznych. W sierpniu 1786 r. w Kamieńcu obradował rozdwojony podolski sejmik przedsejmowy³². Z listu Onufrego Morskiego wiemy, że księżna łzami próbowała wówczas skłonić do zmiany stanowiska Orłowskich i Starzyńskich, niegdyś protegowanych Czartoryskich, a teraz realizujących plany stronnictwa regalistycznego³³. Izabela Czartoryska odegrała też istotną rolę w przygotowaniach ugrupowania puławskiego do lubelskiego sejmiku poselskiego w sierpniu 1788 r.³⁴

Należy wspomnieć o działalności kobiet, które zachowały bliskie związki ze Stanisławem Augustem. Szczególną rolę odgrywała siostra monarchy Izabela

²⁷ E. Aleksandrowska, *Sanguszkowa z Duninów Barbara*, w: PSB, t. 34, Wrocław–Warszawa–Kraków 1993, s. 619; A. Penkała-Jastrzębska, *Teresa Ossolińska ze Stadnickich (1717–1776). Przyczynek do badań aktywności wojewodziny wołyńskiej w drugiej połowie XVIII wieku*, „Res Historica” 51, 2021, s. 258–263.

²⁸ W. Konopczyński, *op. cit.*, s. 32–34; zob. też J.J. Głowacki, *op. cit.*, s. 220, 248.

²⁹ E. Rostworowski, *Ostatni król Rzeczypospolitej...*, s. 89.

³⁰ J. Michalski, *Lubomirska z Czartoryskich Izabela (Elżbieta)*, w: PSB, t. 17, Wrocław 1972, s. 626–627; A. Danilczyk, *Afera Dogrumowej a konsolidacja opozycji antykrólewskiej w latach 1785–1786*, „Kwartalnik Historyczny” 111, 2004, z. 4, s. 64; R. Butterwick, *Światło i płomień. Odrodzenie i zniszczenie Rzeczypospolitej (1733–1795)*, tłum. M. Ronikier, Kraków 2023, s. 245–246.

³¹ E. Rostworowski, *Sprawa aukcji wojska na tle sytuacji politycznej przed Sejmem Czteroletnim*, Warszawa 1957, s. 125–127; A. Stroynowski, *Polityczna rola Izabeli Czartoryskiej*, „Przegląd Zachodniopomorski” 27, 2012, z. 2, s. 47–50; R. Butterwick, *Światło i płomień...*, s. 243–245.

³² A. Danilczyk, *W kręgu afery Dogrumowej. Sejm 1786 roku*, Warszawa 2010, s. 96–101; A. Stroynowski, *Cele i skutki rozdwojenia sejmiku podolskiego w 1786 roku*, „Wieki Stare i Nowe” 8(13), 2019, s. 99–110.

³³ CDIAUK, f. 49, op. 2, spr. 2180, O. Morski do S. Szczęsnego Potockiego, Kamieniec Podolski, 22 VIII 1786 r., k. 20v.

³⁴ J. Michalski, *Sejmiki poselskie 1788 r. (cz. II) Przebieg sejmików*, „Przegląd Historyczny” 51, 1960, z. 2, s. 331; R. Butterwick, *Polska rewolucja a Kościół katolicki 1788–1792*, tłum. M. Ugniewski, Kraków 2012, s. 264.

z Poniatowskich Branicka. Po śmierci męża – kasztelana krakowskiego i hetmana wielkiego koronnego Jana Klemensa w 1771 r. – objęła z tytułu dożywocia jego magnackie dobra. Później zawarła morganatyczny związek z Andrzejem Mokronowskim, marszałkiem sejmu z 1776 r. i (od 1781 r.) wojewodą mazowieckim³⁵. W 1776 r. w ramach stronnictwa dworskiego była odpowiedzialna za sejmiki poselskie w ziemi bielskiej³⁶. W kolejnych latach wciąż miała duże wpływy w województwie podlaskim³⁷. Odegrała znaczącą rolę w upadku w 1780 r. podskarbiego nadwornego litewskiego Antoniego Tyzenhauza, z którym miała zatargi graniczne ze względu na sąsiedztwo z litewskimi ekonomiami³⁸. Oddziaływała też na inne polityczne decyzje króla, zwłaszcza w kwestiach personalnych³⁹. Druga z siostr monarchy – Ludwika z Poniatowskich Zamoyska, żona wojewody podolskiego Jana Jakuba – aktywnie wspierała politykę brata w pierwszych latach jego rządów⁴⁰. Pewną rolę w sprawach publicznych odgrywała Elżbieta z Szydłowieckich Grabowska, podobno morganatyczna żona Stanisława Augusta Poniatowskiego⁴¹. Niewiele jednak wiadomo na ten temat.

W dworskiej „plancie” sejmikowej przed sejmem z 1776 r. jedną z osób reprezentującą interesy dworu w ziemi chełmskiej była Anna z Rzewuskich Humiecka, choć nie mamy potwierdzenia, że taką rolę rzeczywiście odegrała⁴². Niewątpliwie aktywna politycznie była Aniela z Ledóchowskich Sanguszkowa, żona starosty krzemienieckiego Jana Modesta. W 1784 r. w regalistycznej „plancie” przed sejmikami poselskimi była wymieniona jako jedna z trzech osób odpowiedzialnych za przygotowania regalistów na Wołyniu⁴³. Odegrała też ważną rolę w akcji

³⁵ A. Sztachelska-Kokoczek, *Kartki z życia Elżbiety (Izabeli) z Poniatowskich Branickiej (1730–1808), w: Izabela z Poniatowskich Branicka. Życie i działalność publiczna*, red. C. Kukło, Białystok 2014, s. 22–23. A. Mokronowski był wówczas politycznie związany z królem i cieszył się jego dużym zaufaniem; E. Rostworowski, *Mokronowski Andrzej*, w: PSB, t. 21, Wrocław 1976, s. 590–592; W. Filipczak, *Życie sejmikowe prowincji wielkopolskiej w latach 1780–1786*, Łódź 2012, s. 121, 124.

³⁶ AGAD, Zbiór Popielów (dalej: ZP), sygn. 114, „Note des principaux exécuteurs l'ouvrage à faire aux diétines”, k. 4; P.W. Skowroński, *Reforma Rady Nieustającej na sejmie 1776 r.*, Warszawa 2022, mps rozprawy doktorskiej napisanej pod kier. prof. dr. hab. W. Kriesseisen, dr D. Dukwicz, Instytut Historii PAN, s. 175.

³⁷ W. Filipczak, *Życie sejmikowe...*, s. 34; A. Blinda, *Teofila z Jabłonowskich Sapieżyna...*, s. 13.

³⁸ S. Kościółkowski, *Antoni Tyzenhauz, podskarbi nadworny litewski*, t. 1–2, Londyn 1970–1971, tu t. 2, s. 370, 383, 408–409.

³⁹ AGAD, Archiwum Komierowskie, sygn. 12/12, E. Sapieżyna do F.K. Branickiego, 28 III 1784 r., s. 158–159; W. Filipczak, *Polityczna rola Elżbiety z Branickich Sapieżyny w latach 1783–1784*, w: *Wielkie rody dawnej Rzeczypospolitej XVI–XIX wieku*, t. 1: *Sapiehowie*, red. T. Ciesielski, M. Sawicki, Opole 2018, s. 218.

⁴⁰ D. Wiśniewska, *Dla dobra rodziny. Wokół działalności Ludwiki z Poniatowskich Zamoyskiej w latach 1751–1772*, „Przegląd Historyczny” 108, 2017, z. 4, s. 677–681.

⁴¹ K. Zienkowska, *Stanisław August Poniatowski*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1998, s. 250–252.

⁴² AGAD, ZP, sygn. 114, „Note des principaux exécuteurs l'ouvrage à faire aux diétines”, k. 3v; P.W. Skowroński, *op. cit.*, s. 156–158.

⁴³ AGAD, ZP, sygn. 128, „Kandydaci do poselstwa w roku 1784”, k. 24v; W. Filipczak, *Rozdwojone wołyńskie sejmiki poselskie w 1786 roku*, „Res Historica” 36, 2013, s. 173.

sejmikowej na tym terenie dwa lata później, co więcej, miała znaczący wpływ na rozdzielenie obrad poselskich⁴⁴.

Udział kobiet w życiu politycznym Litwy po I rozbiorze rzadko był dotychczas przedmiotem badań. Interesowano się przede wszystkim działalnością Elżbiety z Branickich Sapieżyny⁴⁵ oraz Anny z Pocijów Tyszkiewiczowej⁴⁶. Aleksandra z Czartoryskich Ogińska jest wspominana zwykle w kontekście działalności kulturalnej związanej z Siedlcami⁴⁷. W opracowaniach historyków pojawiają się także inne postacie: matka Aleksandry Ogińskiej – Eleonora z Waldsteinów Czartoryska⁴⁸, Barbara z Judyckich Giełgudowa, Ludwika z Zyberków Borchowa⁴⁹ i Marianna z Woynów Orańskich Chmarzyna⁵⁰. Jednak wzmianki o ich aktywności politycznej umieszczane są zwykle przy okazji prezentacji innych zagadnień.

Krótko omówię ramy chronologiczne mojego tekstu. Dominacja kierowanego przez Antoniego Tyzenhauza stronnictwa dworskiego na Litwie zakończyła się w 1780 r., jednak już podczas sejmików gromnicznych w lutym 1779 r. doszło do osłabienia pozycji stronników podskarbiego nadwornego litewskiego⁵¹.

⁴⁴ W. Filipczak, *Rozdwojone wołyńskie sejniki poselskie...*, s. 179–183; zob. też *Korespondencya krajowa Stanisława Augusta z lat 1784 do 1792*, wyd. B. Zaleski, Poznań 1872, s. 48–49.

⁴⁵ M. Czeppe, *Sapieżyna z Branickich Elżbieta*, w: PSB, t. 35, s. 163–167; W. Filipczak, *Elżbieta Sapieżyna na tle politycznej roli kobiet w czasie kampanii sejmowej z 1778 roku*, w: *Niebem i sercem okryta. Studia historyczne dedykowane dr Jolancie Malinowskiej*, red. M. Malinowski, Toruń 2002, s. 303–326; idem, *Stanisław August i Elżbieta Sapieżyna. Spór wokół losów sejmu 1782 roku*, w: *Władza i polityka w czasach nowożytnych*, red. Z. Anusik, Łódź 2011, s. 53–75; idem, *Polityczna rola Elżbiety...*, s. 203–226; S.P. Dąbrowski, *Między królem a hetmanem. Działalność Elżbiety Sapieżyny w świetle jej korespondencji ze Stanisławem Augustem i Franciszkiem Ksawerym Branickim*, w: *Słynne kobiety w Rzeczypospolitej XVIII wieku*, red. A. Ročko, M. Górka, Warszawa 2017, s. 243–258.

⁴⁶ W. Filipczak, *Anna z Pocijów Tyszkiewiczowa, wojewodzina smoleńska. Rola polityczna w czasach Rady Nieustającej*, w: *Kobiety i władza w czasach dawnych*, red. B. Czwojdrak, A.A. Kluczek, Katowice 2015, s. 405–434; M. Jusupović, *Wpływy rodziny Tyszkiewiczów na sejmiku wileńskim w dobie tworzenia partii dworskiej Stanisława Augusta*, w: *Wobec sejmików. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, t. 2, red. M. Kupczewska, K. Łopatecki, Białystok 2024, s. 408–419; zob. też S. Kościółkowski, *op. cit.*, t. 1, s. 114–115, 147–148, 163, t. 2, s. 327–328, 332, 357, 370, 408.

⁴⁷ U. Głowacka-Maksymiuk, *Aleksandra z książąt Czartoryskich Ogińska*, Siedlce 2003; A. Ziótek, *Siedlecki dwór artystyczny Aleksandry Ogińskiej*, w: *Małe miasta. Społeczność*, red. M. Zemło, Lublin–Supraśl 2011, s. 247–270; zob. też E. Rabowicz, *Ogińska z Czartoryskich Aleksandra*, w: PSB, t. 23, Wrocław 1978, s. 590–591.

⁴⁸ Z. Janeczek, *Ignacy Potocki. Marszałek wielki litewski (1750–1809)*, Katowice 1992, s. 44–46.

⁴⁹ S. Kościółkowski, *op. cit.*, t. 2, s. 325–340; M. Jusupović, *Prowincjonalna elita litewska w XVIII wieku. Działalność polityczna rodziny Zabiełłów w latach 1733–1795*, Warszawa 2014, s. 288. O zabiegach L. Borchowej w Petersburgu, aby podważyć wpływy A. Tyzenhauza zob. Stanisław August Poniatowski, *Mémoires du roi...*, t. 2, Leningrad 1924, s. 550–551.

⁵⁰ D. Rolnik, *Adam Chmara (1720–1805) – ostatni wojewoda miński w świecie polityki czasów stanisławowskich i jego archiwum*, Katowice 2022, s. 210–211, 232–233, 251, 271.

⁵¹ S. Kościółkowski, *op. cit.*, t. 2, s. 364–365; A. Stankevič, *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veikla XVIII a. II pusėje: bajoriškios teisės raiška. Dakataro disertacija*, Vilnius 2013, mps dysertacji doktorskiej, s. 96–97.

W działaniach tych znaczącą rolę odegrały m.in. bohaterki mojego tekstu, dlatego uwzględniłem także ten okres. Rok 1786 to data ostatniego „wolnego” sejmiku I Rzeczypospolitej, Sejm Wielki przyniósł zaś nową sytuację polityczną.

W latach 1777–1778 zwolennicy Tyzenhauza kontrolowali 19 z 22 litewskich sejmików, a mieli wpływy także na pozostałych⁵². Wywołało to niezadowolenie osób, które chciały odgrywać niezależną od podskarbiego rolę polityczną. W gronie tym znajdowali się nie tylko przedstawiciele opozycji magnackiej, ale także ludzie gotowi do współpracy z monarchą lub należący do jego otoczenia, lecz kontestujący pozycję Tyzenhauza. Podskarbi uzyskał bowiem decydujący wpływ na litewskie nominacje Stanisława Augusta Poniatowskiego oraz na wybory posłów i deputatów. Największym zagrożeniem dla podskarbiego była niechętna postawa rosyjskiego ambasadora Ottona M. von Stackelberga. Znaczenie miały także narastające zastrzeżenia króla do działań swojego ministra⁵³.

W gronie przeciwników Tyzenhauza znalazło się wiele aktywnych politycznie kobiet. Na pierwszym miejscu należy wymienić wojewodzinę smoleńską Annę z Pocięjów Tyszkiewiczową, która znacznie przewyższała politycznymi zdolnościami i aspiracjami swojego męża Józefa. Jeszcze w połowie lat 70. Tyszkiewiczowa i jej synowie: Aleksander (zm. w 1775 r.) oraz Ludwik współpracowali z Tyzenhauzem na obradujących w Wilnie sejmikach. Jednak ambicje Tyszkiewiczów rosły, gdyż pisarz litewski Ludwik poślubił królewską bratanicę Konstancję⁵⁴. Od 1776 r. dochodziło już do nieporozumień, co zapewne wpłynęło na przeniesienie, z inicjatywy Tyzenhauza, sejmików egzulanckich z Wilna do Olity (obrady smoleńskie) i do Żyźmor (sejmik starodubowski)⁵⁵. Do dalszego pogorszenia stosunków Tyszkiewiczów z podskarbisem doszło w 1778 r. Jeszcze w „planicie” stronnictwa tyzenhauzowskiego (pod nieobecność podskarbiego w kraju kierował nim chorąży nadworny litewski Kazimierz Wolmer) sporządzonej przed lutowymi sejmikami gromnicznymi napisano, że w sprawie deputatów wileńskich należy porozumiewać się z wojewodziną smoleńską i jej synem⁵⁶. Jednak na spotkaniu 21 września 1778 r., pod naciskiem rosyjskiego ambasadora

⁵² S. Kościałkowski, *op. cit.*, t. 1, s. 113–129.

⁵³ *Ibidem*, t. 1, s. 140–164, t. 2, s. 356–358; W. Filipczak, *Ekonomie litewskie w polityce sejmikowej Stanisława Augusta po upadku Antoniego Tyzenhauza (1780–1783)*, „Przegląd Nauk Historycznych” 5, 2006, nr 1(9), s. 237–238, 244.

⁵⁴ S. Kościałkowski, *op. cit.*, t. 2, s. 114–115; W. Filipczak, *Anna z Pocięjów Tyszkiewiczowa...*, s. 412–413.

⁵⁵ S. Kościałkowski, *op. cit.*, t. 2, s. 115; A.B. Zakrzewski, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego epoki stanisławowskiej (do 1788 r.). Zmiany w ustroju i funkcjonowaniu*, w: *Ziemie północne Rzeczypospolitej polsko-litewskiej w dobie rozbiorowej 1772–1815*, red. M. Biskup, Warszawa–Toruń 1996, s. 60; R. Jurgaitis, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės egzulantų Smolensko vaivadijos seimelių vietos lokalizavimo problema 1667–1794 m.*, „Istorija” 115, 2019, s. 41–42.

⁵⁶ AGAD, AR, dz. II, sygn. 3131, „Planta przysięgo Trybunału Lit. na rok 1778”, s. 1; W. Filipczak, *Anna z Pocięjów Tyszkiewiczowa...*, s. 413.

Stackelberga, król zgodził się, by marszałkiem sejmu nie został Wolmer, zaufany współpracownik Tyzenhauza. Funkcję tę miał uzyskać Ludwik Tyszkiewicz, coraz bardziej ujawniający niechęć wobec podskarbiego⁵⁷. W listopadzie 1778 r. Stanisław August Poniatowski i Stackelberg ustalili, że pisarz litewski zostanie marszałkiem Trybunału Litewskiego w 1779 r.⁵⁸ Król obiecał Tyszkiewiczowi, że będą mogli promować na deputatów swoich ludzi. Ci jednak spotkali się z niechęcią stronników Tyzenhauza. Monarcha próbował doprowadzić do porozumienia między podskarbim i Ludwikiem Tyszkiewiczem. Liczył, że wojewodzina smoleńska wpłynie na syna w duchu łagodzenia konfliktów⁵⁹. Do kompromisu jednak nie doszło.

Przygotowania do sejmików gromniczych zapowiadały konflikt stronnictw. Tyszkiewiczowie starali się pozyskać poparcie wpływowych postaci litewskiego życia politycznego⁶⁰. Wojewodzina smoleńska odegrała kluczową rolę w przygotowaniach przeciwników Tyzenhauza do sejmików. W styczniu apelowała do wojewody wileńskiego Karola Stanisława Radziwiłła „Panie Kochanku”, żeby nie wierzył w zarzuty, które oczerniały jej syna⁶¹. O umiejętnościach politycznych wojewodziny smoleńskiej świadczą obrady deputackie w Wilnie, nad którymi miała osobisty nadzór. Ludwika Tyszkiewicza nie było wówczas w stolicy, gdyż został deputatem w Grodnie⁶². Dzięki mediacji wojewodziny udało się uniknąć rozdzielenia obrad, mimo rywalizacji między zwolennikami Tyszkiewiczów a stronnikami Radziwiłła⁶³. Wojewoda wileński po powrocie z emigracji współpracował z Tyzenhauzem i zapewne z inspiracji podskarbiego niechętnie odnosił się do kandydatur tyszkiewiczowskich⁶⁴. Wojewodzina smoleńska skłoniła więc do rezygnacji ze starań o funkcję deputata Władysława Szadurskiego,

⁵⁷ BPAU i PAN, rkps 1649, k. 135v, „Entretiens du Roi avec le Mr le Comte Stackelberg...”, 21 IX 1778 r.; Stanisław August Poniatowski, *Mémoires du roi...*, t. 2, s. 550–551; W. Filipczak, *Sejm 1778 roku*, Warszawa 2000, s. 145; zob. też J. Michalski, *Polska wobec wojny o sukcesję bawarską*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1964, s. 97.

⁵⁸ BPAU i PAN, rkps 1649, „Entretiens du Roi avec le Mr le Comte Stackelberg...”, 20 XI 1778 r., k. 151v; Stanisław August Poniatowski, *Mémoires du roi...*, t. 2, s. 658–659.

⁵⁹ BCz, rkps 721, Król do A. Tyszkiewiczowej, Warszawa, 19 I 1779 r., s. 137–138; W. Filipczak, *Anna z Pociejów Tyszkiewiczowa...*, s. 415–416.

⁶⁰ LMAVB, f. 139, b. 4695, L. Tyszkiewicz do kanclerza Aleksandra M. Sapiehy, Warszawa, 27 XII 1778 r., k. 65–65v.

⁶¹ AGAD, AR, dz. V, sygn. 16699, A. Tyszkiewiczowa do K. Radziwiłła, Wilno, 13 I 1779 r., s. 24–25; W. Filipczak, *Anna z Pociejów Tyszkiewiczowa...*, s. 417.

⁶² *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1697–1794). Spisy*, red. A. Rachuba, oprac. A. Rachuba, P.P. Romaniuk, współpr. A. Macuk, J. Aniszczenko, Warszawa 2004, s. 341.

⁶³ BCz, rkps 690, A. Tyszkiewiczowa do króla, Wilno, 8 II 1779 r., s. 317–318; W. Filipczak, *Anna z Pociejów Tyszkiewiczowa...*, s. 418. Deputatami wileńskimi zostali wówczas podkomorzy Krzysztof Giedroyc i sędzia ziemski Dominik Kamiński.

⁶⁴ BCz, rkps 690, L. Tyszkiewicz do króla, Wilno, 13 II 1779 r., s. 319–320; S. Kościółkowski, *op. cit.*, t. 1, s. 125–126; J. Michalski, *Radziwiłł Karol Stanisław*, w: PSB, t. 30, s. 258.

popieranego przez swego syna. Szadurski miał w nagrodę otrzymać od Radziwiłła rekompensatę finansową⁶⁵. Król po sejmiku bardzo chwalił umiejętności negocjacyjne wojewodziny smoleńskiej, prowadzące do kompromisu „bez zbytniego zakwaszenia emulujących i obrażania miłości ich własnej”⁶⁶. Warto też zwrócić uwagę, że odpowiadając 17 lutego na list Ludwika Tyszkiewicza w sprawie sejmiku wileńskiego, król pisał do niego tylko „pokrótce”, gdyż obszerniej już poinformował jego matkę⁶⁷.

Nie wszędzie jednak sejmiki gromniczne zakończyły się kompromisem. W pięciu miejscach zostały rozdwojone, w kolejnym ogłoszono manifestację, a jedno zgromadzenie nie doszło do skutku (w Chołopieniczach – sejmik powiatu orszańskiego)⁶⁸. Konflikt z ludźmi Tyzenhauza, wciąż uchodzącego za lidera litewskich regalistów, wywołał niezadowolenie związanych z Tyszkiewiczami aktywistów szlacheckich. Wojewodzina smoleńska domagała się od Stanisława Augusta protekcji dla kandydatów promowanych przez jej syna⁶⁹. Przykładem może być sejmik województwa połockiego w Uszaczu, gdzie za zachętą Tyszkiewiczów o funkcje starali się pisarz ziemski Szymon Przysiecki i Jan Nornicki. Zaniepokojona wojewodzina obawiała się, że jej syn straci zaufanie, jeśli kandydaci wezwani przez niego do współdziałania nie utrzymają się na funkcjach, choć obiecywano im względy monarchy⁷⁰. Stanisław August Poniatowski podjął starania o doprowadzenie do kompromisu, zachęcając do tego wojewodzinę smoleńską⁷¹. Monarcha szczególnie zabiegał o ustępstwa Tyzenhauza w sprawie sejmików połockiego i lidzkiego (na sejmiku „tyszkiewiczowskim” w Lidzie wybrani deputatami zostali podkomorzyc Alexandrowicz i stolnik Tadeusz Narbut)⁷². Ostatecznie jednak spośród

⁶⁵ AGAD, ZP, sygn. 111, „Wiadomość o sejmikach deputackich w prowincyi litewskiej”, k. 51–51v; BCz, sygn. 690, L. Tyszkiewicz do króla, Wilno, 13 II 1779 r., s. 322–323; AGAD, Archiwum Publiczne Potockich (dalej: APP), sygn. 310, Król do A. Tyzenhauza, Warszawa, 1 III 1779 r., s. 234–235; W. Filipczak, *Anna z Pocięjów Tyszkiewiczowa...*, s. 418–419.

⁶⁶ BCz, rkps 795, Król do A. Tyszkiewiczowej, 17 II 1779, s. 933; W. Filipczak, *Anna z Pocięjów Tyszkiewiczowa...*, s. 419.

⁶⁷ BCz, rkps 690, Król do L. Tyszkiewicza, 17 II 1779 r., s. 327.

⁶⁸ Rozdwojono obrady w: Kownie, Słonimie, Lidzie, Rzeczycy i Uszaczu (województwa połockiego); W. Filipczak, *Życie sejmikowe...*, s. 42. W źródle „Wiadomość o sejmikach deputackich w Prowincyi Litewskiej” (AGAD, ZP, sygn. 111, k. 72) wśród sejmików które „podają materie do rozeznania prawności ich” jest także Mińsk (manifest), brakuje zaś sejmiku rzeczyckiego, ale o jego wynikach nie było jeszcze wiadomości. Według A. Stankevicia (*op. cit.*, s. 96–97) pięć sejmików zostało rozdwojonych, a jeden (wołkowyski) nie doszedł do skutku.

⁶⁹ AGAD, ZP, sygn. 111, A. Tyszkiewiczowa do króla, Wilno, 17 II 1779 r., k. 70–71; W. Filipczak, *Anna z Pocięjów Tyszkiewiczowa...*, s. 419.

⁷⁰ AGAD, ZP, sygn. 111, [M. Zaleski] do NN [Stanisław Badeni], b.d., k. 48–49.

⁷¹ AGAD, APP, sygn. 310, Król do A. Tyzenhauza, Warszawa, 15 III 1779 r., s. 256.

⁷² *Ibidem*, Król do A. Tyzenhauza, Warszawa, 4 V 1779 r., s. 318. Deputatami wybranymi na konkurencyjnym sejmiku (zwoleńników Tyzenhauza) byli: sędzia ziemski Antoni Skinder i pisarz grodzki Józef Kazimierz Stypałowski. Na temat wyników lidzkiego sejmiku deputackiego zob.

podwójnych kompletów deputatów w Trybunale utrzymali się – po burzliwych rugach w izbie sądowej – ludzie podskarbiego⁷³.

Konflikt między ludźmi Tyszkiewiczów a stronnikami radziwiłłowskimi powtórzył się na wileńskim sejmiku deputackim z 7 i 8 lutego 1780 r. Zgromadzenie została rozdwojone, a pod dyktando Ludwika Tyszkiewicza na deputatów wybrano Kazimierza Horaina i rotmistrza smoleńskiego Michała Bielińskiego (ten drugi zastąpił promowanego początkowo Giecewicza)⁷⁴. Partia przeciwna wysunęła kandydatury rotmistrzów Michała Karęgi i Zygmunta Tomaszewicza. Doszło do rozdwojenia obrad, gdyż Ludwik Tyszkiewicz i jego stronnicy opuścili zgromadzenie, które wznowiono 8 lutego. Stronnicy radziwiłłowscy, pod dyktando sędziego ziemskiego Franciszka Czyża, wybrali 7 lutego na deputatów Karęgę oraz Tomaszewicza⁷⁵. O przebiegu wydarzeń na sejmiku Anna Tyszkiewiczowa informowała Karola Stanisława Radziwiłła, oskarżając oczywiście stronę przeciwną o bezprawie⁷⁶. Ostatecznie jednak w Trybunale Litewskim na rugach utrzymali się stronnicy radziwiłłowscy, mający za sobą większość⁷⁷. Pomimo częściowych niepowodzeń w czasie kampanii deputackich z lat 1779–1780 długofalowo wojewodzina smoleńska osiągnęła jednak pewne korzyści. Opisane konflikty spowodowały pogorszenie się relacji króla z Antonim Tyzenhauzem, z którym Karol Stanisław Radziwiłł współpracował, co miało wpływ na upadek podskarbiego latem 1780 r. Aktywną zakulisową rolę odegrała wówczas Anna Tyszkiewiczowa, która starała się mobilizować do działań Izabelę Branicką⁷⁸. W grudniu 1780 r. Ludwik Tyszkiewicz uzyskał nominację na urząd hetmana polnego litewskiego⁷⁹.

W nowym układzie stronnictwa regalistycznego, na czele którego stanął podkanclerzy Joachim Chreptowicz, Tyszkiewiczowie znaleźli dla siebie miejsce⁸⁰. Wpływy wojewodziny smoleńskiej dotyczyły przede wszystkim sejmiku wileńskiego. W latach 80. poprawiły się jej relacje z Karolem Stanisławem Radziwiłłem.

NGAB, f. 1722, vop. 1, spr. 12, Kredens na sęstwo trybunalskie dla Skindera i Stypałkowskiego, Lida, 8 II 1779 r., k. 275–276; AGAD, ZP, sygn. 111, „Wiadomość o sejmikach deputackich w prowincji litewskiej”, k. 51v; BCz, rkps 717, A. Tyzenhauz do króla, 11 II 1779 r., s. 291–292; *Deputaci Trybunału Głównego...*, s. 340.

⁷³ A. Stankevič, *op. cit.*, s. 102. Według autora w Trybunale utrzymali się deputaci ludzcy popierani przez Tyszkiewiczów. Odmienne stanowisko w tej sprawie w: *Deputaci Trybunału Głównego...*, s. 340.

⁷⁴ AGAD, AR V, sygn. 16699, A. Tyszkiewiczowa do K. Radziwiłła, luty 1780 r., s. 45–46; *Deputaci Trybunału Głównego...*, s. 345.

⁷⁵ AGAD, AR V, sygn. 16699, A. Tyszkiewiczowa do K. Radziwiłła, luty 1780 r., s. 45–46; *Deputaci Trybunału Głównego...*, s. 345.

⁷⁶ AGAD, AR, dz. V, sygn. 16699, s. 46, A. Tyszkiewiczowa do K. Radziwiłła, luty 1780 r.

⁷⁷ *Deputaci Trybunału Głównego...*, s. 345; zob. też R. Jurgaitis, *Nuo bajoriškiosios savivaldos iki parlamentarizmo: Vilniaus seimelio veikla 1717–1795 m. Monografija*, Vilnius 2016, s. 172.

⁷⁸ S. Kościalkowski, *op. cit.*, t. 2, s. 408–409.

⁷⁹ AGAD, tzw. Metryka Litewska, dz. VII, sygn. 34, Protokół Rady Nieustającej, 12 XII 1780 r., s. 50–52; W. Filipczak, *Anna z Pocięjów Tyszkiewiczowa...*, s. 422.

⁸⁰ J. Michalski, *Sejmiki poselskie...*, s. 354; W. Filipczak, *Ekonomie litewskie...*, s. 239.

Przykładem może być rozdwojony elekcyjny sejmik wileński z lutego 1783 r., na którym wybrać miano pisarza ziemskiego. O urząd ten ubiegało się aż 13 osób. Kandydatem dworskim był sędzia grodzki Ignacy Kończa, a konkurencyjnym elektem został patron Korsak. Tyszkiewiczowa prosiła wówczas, by królewski przywilej na urząd pisarza ziemskiego uzyskał Kończa, który miał także poparcie wojewody wileńskiego⁸¹. Po sejmiku wojewodzina pisała do Karola Stanisława Radziwiłła, że wybór Kończy był możliwy dzięki jej pośrednictwu między konkurentami i obietnicy wileńskich urzędów grodzkich dla Krzysztofa Koziełła (pisarza) i Filipa Górskiego (sędziego). Tyszkiewiczowa zaniepokojona pogłoskami, że wojewoda zamierza wycofać się z poczynionych obietnic w sprawie sęstwa, domagała się ich realizacji⁸². Ostatecznie jednak wojewodzina dziękowała Radziwiłłowi za oddanie kredensów na urzędy promowanym przez nią kandydatom⁸³.

Pewne wpływy wojewodzina zachowała na sejmikach egzulanckich, zwłaszcza smoleńskim, który do 1777 r. zbierał się w Wilnie, a następnie został przeniesiony do Olity⁸⁴. W 1782 r. „przyjaciele” Tyszkiewiczowej skutecznie poparli w Olicie do poselstwa smoleńskiego pisarza ziemskiego starodubowskiego Antoniego Chrapowickiego i pułkownika Eydziatowicza, choć Karol Stanisław Radziwiłł sugerował wybór szambelana Mikołaja Morawskiego⁸⁵. W styczniu 1783 r. Tyszkiewiczowa odmówiła wsparcia Odyńcowi rekomendowanemu przez wojewodę wileńskiego do pisarstwa grodzkiego smoleńskiego, gdyż jej syn wcześniej ten urząd obiecał Piotrowi Kleczkowskiemu⁸⁶. W listopadzie 1784 r., na wieść o ciężkiej chorobie Tyzenhauza, Tyszkiewiczowa zabiegała o urząd podskarbiego nadwornego dla ówczesnego marszałka trybunańskiego Franciszka Jelskiego, podkomorzego starodubowskiego⁸⁷. Odpowiedź króla

⁸¹ BCz, rkps 686, K. Radziwiłł do króla, Słuck, 12 II 1783 r., s. 441, 443; BCz, rkps 736, A. Tyszkiewiczowa do króla, Wilno, 6 II 1783 r., s. 899–900; W. Filipczak, *Anna z Pocijów Tyszkiewiczowa...*, s. 426.

⁸² AGAD, AR, dz. V, sygn. 16699, A. Tyszkiewiczowa do K. Radziwiłła, Wilno, 24 II 1783 r., s. 67–70; W. Filipczak, *Anna z Pocijów Tyszkiewiczowa...*, s. 426–427.

⁸³ AGAD, AR, dz. V, sygn. 16699, A. Tyszkiewiczowa do K. Radziwiłła, Wilno, 10 III 1783 r., s. 73; *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 1: *Województwo wileńskie XIV–XVIII wiek*, red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P.P. Romaniuk, współpr. U. Jemialianczuk, A. Macuk, Warszawa 2004, s. 138, 171.

⁸⁴ Kancelaria ziemska województwa smoleńskiego została przeniesiona z Wilna do Olity w połowie 1777 r. Pierwszy sejmik deputacki odbył się tym miejscu w lutym 1778 r.; R. Jurgaitis, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės egzuliantų...*, s. 41–42. We wcześniej literaturze przedmiotu wskazywano ogólnie, że zmiany nastąpiły od 1776 r.; A.B. Zakrzewski, *op. cit.*, s. 60.

⁸⁵ AGAD, AR, dz. V, sygn. 16699, A. Tyszkiewiczowa do K. Radziwiłła, Wilno, 2 VIII 1782 r., s. 54–55; *Dyaryusz seymu wolnego ordynaryjnego warszawskiego szescio-niedzielnego roku pńskiego 1782*, wyd. P. Kiciński, Warszawa [1782], s. nlb [wykaz posłów na początku diariusza].

⁸⁶ AGAD, AR, dz. V, sygn. 16699, A. Tyszkiewiczowa do K. Radziwiłła, 20 I 1783 r., s. 63–64.

⁸⁷ F. Jelski był siostrzeńcem wojewodziny smoleńskiej: BCz, rkps 698, A. Tyszkiewiczowa do króla, 16 XI 1784 r., s. 1293–1294; W. Filipczak, *Anna z Pocijów Tyszkiewiczowa...*, s. 429.

była jednak negatywna, a podskarbin nadwornym litewskim został Antoni Dziekoński, który wkrótce stał się czołową postacią stronnictwa regalistycznego na Litwie⁸⁸. W końcu 1785 r. Stanisław August prosił wojewodzinę smoleńską, zgodnie ze wskazówką Dziekońskiego, o wsparcie starań Józefa Osipowskiego o podkomorstwo smoleńskie⁸⁹.

W kręgu zainteresowań Tyszkiewiczów znajdował się także powiat lidzki. W lipcu 1784 r. Joachim Chreptowicz informował króla o wyjeździe do Horodnicy pod Grodnem w celu uzgodnienia z Ludwikiem Tyszkiewiczem obsady mandatów poselskich z Wilna i Lidy. Podczas tej wizyty podkanclerzy litewski widział się także z wojewodziną smoleńską⁹⁰. Jesienią tego roku Tyszkiewiczowa zabiegała, tym razem skutecznie, o urząd wojewody połockiego dla Tadeusza Żaby, kasztelana połockiego, a niegdyś podkomorzego wileńskiego (1771–1776). Sytuacja była dość szczególna, gdyż urząd wojewody połockiego był elekcyjny⁹¹. Odpowiedni sejmik zebrał się 14 sierpnia 1784 r., lecz sprawa nominacji na urząd wojewody przeciągała się, prawdopodobnie ze względu na zastrzeżenia Ottona von Stackelberga wobec elekta, który miał długi zaciągnięte w Rydze⁹². Żaba był dobrze znany Tyszkiewiczowej z czasów działalności sejmikowej w Wilnie⁹³. Podkomorzy liczył zapewne, że wsparcie Tyszkiewiczowej przyspieszy uzyskanie przywileju. Wojewodzina napisała w tej sprawie do króla 5 listopada, a 15 tego miesiąca monarcha poinformował ją o podpisaniu nominacji⁹⁴.

W 1786 r. pojawiły się informacje o pogarszaniu się relacji Tyszkiewiczowej z królem. W kwietniu wojewodzina skarżyła się Stanisławowi Augustowi, że została przed nim oczerniona, jak twierdziła – bezpodstawnie⁹⁵. Przyczyną niezadowolona monarchy była niedyskrecja Tyszkiewiczowej, która podobno dzieliła się poufnymi informacjami w sprawie dogrumowskiej z Adamem Kazimierzem

⁸⁸ W. Filipczak, *Ekonomie litewskie...*, s. 270–271; A. Danilczyk, *W kręgu afery Dogrumowej...*, s. 35, 117.

⁸⁹ BCz, rkps 725, A. Dziekoński do króla, 13 XI 1785 r. i król do A. Dziekońskiego, 23 XI 1785 r., s. 331, 449; W. Filipczak, *Anna z Pocijów Tyszkiewiczowa...*, s. 431.

⁹⁰ BCz, rkps 724, J. Chreptowicz do króla, 5 VII 1784 r., s. 240; W. Filipczak, *Anna z Pocijów Tyszkiewiczowa...*, s. 429.

⁹¹ A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym Rzeczypospolitej w latach 1569–1763*, Warszawa 2002, s. 203.

⁹² BCz, rkps 724, Król do J. Chreptowicza, 17 VII 1784 i 24 VII 1784 r., s. 269, 284; *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 5: *Ziemia połocka i województwo połockie XIV–XVIII wiek*, red. H. Lulewicz, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, A. Haratym, A. Macuk, A. Radaman, współpr. W. Hołubowicz, P.P. Romaniuk, Warszawa 2018, s. 241.

⁹³ S. Kościółkowski, *op. cit.*, t. 1, s. 120. T. Żaba był 3 razy dyrektorem sejmików wileńskich i dwukrotnie posłem na sejm (1767/1768, 1776); R. Jurgaitis, *Nuo bajoriškios...*, s. 193, 229, 289.

⁹⁴ BCz, rkps 698, A. Tyszkiewiczowa do króla, 5 XI 1784 i król do A. Tyszkiewiczowej, 15 XI 1784 r., s. 1289, 1291; W. Filipczak, *Anna z Pocijów Tyszkiewiczowa...*, s. 428–429. Nominacja T. Żaby nosiła datę 17 XI 1784 r.; *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego...*, t. 5, s. 241.

⁹⁵ BCz, rkps 698, A. Tyszkiewiczowa do króla, Wilno, 10 IV 1786 r., s. 1339.

Czartoryskim⁹⁶. Wojewodzina smoleńska nie wycofała się jednak z udziału w życiu publicznym. W końcu października 1786 r. miecznik grodzieński Franciszek Muczyński szukał jej protekcji w sprawie sądowej, którą rozstrzygać miał kanclerz litewski Aleksander Michał Sapieha⁹⁷.

Przygotowania do sejmików gromnicznych z lutego 1779 r. dały okazję do aktywizacji politycznej Aleksandrze z Czartoryskich Ogińskiej. Była ona córką Michała Czartoryskiego i Eleonory z Waldsteinów, a w 1761 r. została żoną Michała Kazimierza Ogińskiego, hetmana wielkiego litewskiego (od 1768 r.). Wcześniej, w latach 1748–1760, za męża miała wojewodę podlaskiego, a później podkanclerzego litewskiego Michała Antoniego Sapiehę⁹⁸. W interesującym mnie okresie była politycznie związana z przeciwnikami dworu, choć utrzymywała też kontakty ze Stanisławem Augustem Poniatowskim. W lipcu 1778 r. gościła u siebie zjazd opozycji magnackiej⁹⁹. Sytuacja uległa zmianie, gdy ujawnił się konflikt podskarbiego Antoniego Tyzenhauza z popieranymi przez monarchę Tyszkiewiczami w sprawie sejmików gromnicznych z 1779 r. W połowie grudnia 1778 r. Ogińska pisała, że nakłoniła męża do poparcia kandydatów do funkcji deputata promowanych przez Stanisława Augusta na sejmiku słońskim. Prosiła również o order św. Stanisława dla instygatora litewskiego Adama Chmury i marszałka słońskiego Kazimierza Wołłowicza. Hetmanowa sugerowała, by król nie zasięgał w tej sprawie opinii Tyzenhauza, gdyż na pewno podskarbi będzie jej propozycjom przeciwny. Deklarowała, że potrafi powiększyć grono stronników monarchy, przypominając swoją wcześniejszą rekomendację dla Antoniego Dziekońskiego¹⁰⁰. Jak już wspomniałem, stanie się on z czasem czołową postacią stronnictwa regalistycznego na Litwie¹⁰¹. Tydzień później, wobec braku odpowiedzi ze strony króla, hetmanowa ponowiła swoje prośby¹⁰². Wbrew jej sugestiom Stanisław August poinformował podskarbiego o jej staraniach w odniesieniu do Wołłowicza. Napisał jednak, że podjął już decyzję, uwzględniając wcześniejsze rekomendacje Tyzenhauza dla marszałka słońskiego. Sugerował też, by wpłynąć na Wołłowicza, aby postarał się o spokojny przebieg sejmiku

⁹⁶ BCz, rkps 724, Król do J. Chreptowicza, 16 IX 1786 r., s. 434; W. Filipczak, *Anna z Pocięjów Tyszkiewiczowa...*, s. 432.

⁹⁷ LMAVB, f. 139, b. 4695, A. Tyszkiewiczowa do A.M. Sapiehy, Wilno, 31 X 1786 r., k. 39.

⁹⁸ E. Rabowicz, *op. cit.*, s. 589–590; M. Sawicki, *Korespondencja Aleksandry z Czartoryskich Sapieżyny z lat 1755–1761 w zbiorach Biblioteki Polskiej w Paryżu*, w: *Сянегі: асобы, кар’еры, маёнткі*, red. А.А. Скеп’ян, Мінск 2018, s. 289–298.

⁹⁹ BPAU i PAN, rkps 1649, „Entretiens du Roi avec le Mr le Comte Stackelberg...”, 27 VII 1778 r. (bilet ambasadora Stackelberga), s. 131; W. Filipczak, *Sejm 1778...*, s. 57.

¹⁰⁰ BCz, rkps 799, A. Ogińska do króla, 15 XII 1778 r., s. 1895.

¹⁰¹ Na temat roli A. Dziekońskiego w latach 1779–1784 zob. M. Kobierecki, *Korespondencja Stanisława Augusta z konsyliarzem Rady Nieustającej Antonim Dziekońskim w latach 1779–1784*, „Przegląd Nauk Historycznych” 12, 2013, nr 2, s. 71–101.

¹⁰² BCz, rkps 799, A. Ogińska do króla, 21 XII 1778 r., s. 1897.

w Słonimie¹⁰³. Godna uwagi jest odpowiedź podskarbiego. Prosił on, by Wołłowicz uzyskał order bezpośrednio od króla, żeby zbytnio nie wzmacniać „koneksyi Pań warszawskich”, gdyż może to zagrozić wpływom stronnictwa dworskiego na Litwie¹⁰⁴.

Aleksandra Ogińska zalecenia sejmikowe realizowała za pośrednictwem brygadiera Franciszka Ksawerego Chomińskiego, który uchodził za „prawą rękę” hetmana wielkiego litewskiego¹⁰⁵. W drugiej połowie grudnia 1778 r. pośredniczyła między Chomińskim a królem w przygotowaniu warszawskiej wizyty brygadiera w sprawie Słonimia. Zastrzegła jednak, że plany monarchy mogą napotkać na trudności ze strony jej męża, choć obiecywała, że postara się na niego wpłynąć¹⁰⁶. W liście z 9 stycznia uprzedzała monarchę, że hetman będzie interesował się sejmikami. Tłumaczyła to prawem do obrony swoich interesów przed prześladowaniem, co było aluzją do działań Tyzenhauza. Podkreślała, że Ogińscy będą popierali ludzi wiernych królowi i przychylnych Ludwikowi Tyszkiewiczowi¹⁰⁷. Stanisław August Poniatowski zaakceptował zaangażowanie hetmana w akcję sejmikową, wyraził też nadzieję, że promowani przez niego deputaci będą współpracować z Tyszkiewiczem¹⁰⁸. W Słonimie obrady zostały rozdwojone, a deputatami „hetmańskimi” zostali starosta grodowy Florian B. Strawiński i chorążyc Tadeusz Bykowski. Interesy podskarbiego Tyzenhauza na sejmiku reprezentowali chorąży wileński Antoni Tyzenhauz (poseł słonimski w 1778 r.) oraz marszałek Kazimierz Wołłowicz, którego hetmanowa nie zdołała jednak pozyskać¹⁰⁹. Stanisław August, pisząc na początku marca do Michała Kazimierza Ogińskiego, nie krył niezadowolenia z wyników wyborów. Stwierdził, że kredensa na sejmiku uzyskały nie te same osoby, które znajdowały się w rejestrze zaproponowanym przez hetmana dwa miesiące wcześniej w Warszawie. Co więcej, żaden z elektów nie był umieszczony wśród 16 kandydatów, których obecni wówczas w Warszawie obywatele litewscy zgodzili się popierać¹¹⁰. Chodziło o spotkanie przeciwników partii tyzenhauzowskiej mających promować kandydatów wspieranych przez Tyszkiewiczów. Na list monarchy odpowiedziała, w imieniu męża, hetmanowa. Powołała się na wcześniejsze zachęty ze strony monarchy i przesała kopię listy

¹⁰³ BCz, rkps 717, Król do A. Tyzenhauza, Warszawa, 18 I 1779 r., s. 199–200 (kopia w: AGAD, APP, sygn. 310, s. 195–196).

¹⁰⁴ BCz, rkps 717, A. Tyzenhauz do króla, 25 I 1779 r., s. 221.

¹⁰⁵ S. Kościalkowski, *op. cit.*, t. 1, s. 122.

¹⁰⁶ BCz, rkps 799, A. Ogińska do króla, b.d., s. 1899. Chomiński później zrelacjonował Ogińskiej swoją rozmowę z królem: *ibidem*, A. Ogińska do króla, 28 XII 1778 r., s. 1901.

¹⁰⁷ *Ibidem*, A. Ogińska do króla, 9 I 1779 r., s. 1929.

¹⁰⁸ *Ibidem*, Król do A. Ogińskiej, Warszawa, 9 I 1779 r., s. 1931–1932.

¹⁰⁹ AGAD, ZP, sygn. 111, M.K. Ogiński do króla, Słonim, 9 II 1779 r. 20–21; *ibidem*, „Kopia diariusza sejmiku słonimskiego”, k. 55–56v. Na konkurencyjnym zgromadzeniu elektami zostali: koniuszy wołkowyski Ignacy Bykowski oraz podczaszyc nowogródzki Jan Woyniłłowicz. Akta sejmiku słonimskiego znajdują się w: *ibidem*, k. 16–19, 24–39v; *Deputaci Trybunału Głównego...*, s. 343.

¹¹⁰ AGAD, ZP, sygn. 111, Król do M.K. Ogińskiego, Warszawa, 5 III 1779 r., k. 22–22v.

kandydatów promowanych do funkcji¹¹¹. Jej zabiegi nie przyniosły jednak efektu, gdyż na rugach trybunalskich utrzymali się deputaci związani z podskarbin¹¹².

Aleksandra Ogińska interesowała się także urzędami powiatu pińskiego. W lutym 1779 r. do sęstwa ziemskiego promowała szambelana Michała Płaskowickiego, który został wybrany na burzliwym sejmiku elekcyjnym z 10 lutego. Hetmanowa starała się przekonać króla, że wybór jej protegowanego był legalny, ale monarcha odłożył decyzję w tej sprawie¹¹³. Zwolennicy cześnika pińskiego Michała Szyrmy, rywalizującego z Płaskowickim, oskarżali bowiem szlachtę popierającą szambelana o nadużycia: sprowadzenie na obrady osób nieuprawnionych do udziału w sejmiku, przemoc fizyczną wobec przedstawicieli konkurencyjnej strony (kilka osób rannych) i niedopuszczenie ich do udziału w wotowaniu¹¹⁴. Ostatecznie jednak, w końcu kwietnia 1779 r., nominacja na sęstwo ziemskie pińskie dla Płaskowickiego została przez króla podpisana¹¹⁵. Wydaje się, że istotny wpływ na decyzję miała większa liczba głosów oddana na Płaskowickiego¹¹⁶. Ogińska ręczyła za lojalność swego protegowanego i prosiła, by król przesłał przywilej na jej ręce¹¹⁷.

Wydaje się, że w latach 80. XVIII w. nie angażowała się już w politykę litewską na poziomie lokalnym, gdyż przebywała zazwyczaj w Siedlcach lub Warszawie¹¹⁸. Niewątpliwie na Litwie czynni byli ludzie przez nią wypromowani. O karierze Antoniego Dziekońskiego już wspominałem. Drugą ważną postacią związaną z hetmanową i jej małżonkiem był kasztelan, a następnie wojewoda miński Adam Chmara. W lutym 1779 r. Stanisław August wymienił jego dwie promotorki do kasztelanii mińskiej; były nimi hetmanowa Aleksandra Ogińska i kanclerzyna Eleonora Czartoryska¹¹⁹. Aktywność publiczna Chmary jest znana dzięki biografii pióra Dariusza Rolnika¹²⁰.

¹¹¹ *Ibidem*, A. Ogińska do króla, b.d., k. 79; *ibidem*, „Lista deputatów”, k. 81. Według planty Słonim w Trybunale mieli reprezentować: „Zienkowicz st[aros]ta ostrzyński; Bykowski chorążyc vel Strawiński st[aros]ta słonim[ski]”.

¹¹² A. Stankevič, *op. cit.*, s. 102; *Deputaci Trybunału Głównego...*, s. 343.

¹¹³ BCz, rkps 799, A. Ogińska do króla, 27 II 1779 r. i król do A. Ogińskiej, b.d., s. 1993, 1995.

¹¹⁴ AGAD, ZP, sygn. 111, Manifesty zwolenników M. Szyrmy i obdukcja rannych, 11 i 13 II 1779 r., k. 3–15.

¹¹⁵ *Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 8: *Ziemia brzeska i województwo brzeskie XIV–XVIII wiek*, red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz, T. Jaszczółt, A. Radaman, A. Rachuba, P.P. Romaniuk, A. Macuk, A. Danilczyk, A. Haratym, Warszawa 2020, s. 294.

¹¹⁶ Na Płaskowickiego oddano 116 głosów, na Szyrmę – 63: AGAD, ZP, sygn. 111, Notatka z porównaniem elekcji Płaskowickiego i Szyrmy, b.d. oraz formularz przywileju na sęstwo ziemskie pińskie, [luty 1779 r.], k. 52, 85.

¹¹⁷ *Ibidem*, A. Ogińska do króla, b.d., k. 87.

¹¹⁸ Od 1780 r. A. Ogińska nie wyjeżdżała na Litwę; zob. E. Rabowicz, *op. cit.*, s. 591.

¹¹⁹ AGAD, APP, sygn. 310, Król do A. Tyzenhauza, 5 II 1779 r., s. 212.

¹²⁰ D. Rolnik, *op. cit.*, s. 174–384. Autor monografii wielokrotnie wspomina o związkach Chmary z A. Ogińską.

W latach 80. Ogińska starała się wspierać działania opozycji magnackiej. Stanisław August Poniatowski, choć utrzymywał kontakty towarzyskie z hetmanową, niechętny był jej politycznym aspiracjom. Znamienna jest odpowiedź króla na list Ogińskiej z końca lipca 1783 r., w którym wspomniała o zdarzającej się czasami różnicy zdań z monarchą¹²¹. Stanisław August napisał 11 sierpnia 1783 r. „wszak z Księżną Matką Wać Pani nigdy najmniejszej sprzeczki nie miałem; racja, bo ona mówi: jestem dama do interesów publicznych nie jestem z powołania mego obligowana się mieszać”¹²². Tydzień później, po śmierci marszałka wielkiego koronnego Stanisława Lubomirskiego, Ogińska poprosiła króla o urząd ministerialny dla Ignacego Potockiego, jednego z liderów opozycji¹²³. W odpowiedzi Stanisław August Poniatowski wyraził opinię, że Ignacy Potocki będzie władał jej umysłem, tak jak to robił zmarły marszałek koronny¹²⁴. Ogińska nie przejęła się uwagami monarchy, zaś Siedlce w marcu 1786 r. gościły zjazd liderów opozycji magnackiej¹²⁵.

Wojewodzicowa mściławska Elżbieta z Branickich Sapieżyna, siostra hetmana Franciszka Ksawerego Branickiego i matka Kazimierza Nestora, była ważną postacią opozycji magnackiej¹²⁶. Próbowwała odegrać rolę pośrednika w kontaktach między królem a hetmanem wielkim koronnym¹²⁷. Jej działalność, wykraczająca poza sprawy litewskie, była już przedmiotem badań. Dlatego ograniczę się do spraw dotyczących Wielkiego Księstwa Litewskiego. Na Litwie jej wpływy obejmowały województwo brzeskolitewskie, gdzie znajdował się Kodeń. W latach 1776 i 1778 starała się zapewnić synowi funkcję posła na sejm. W 1776 r. działania te zakończyły się niepowodzeniem. Wprawdzie generał artylerii litewskiej uzyskał mandat na sejmiku słonimskim, ale konfederacja sejmowa na mocy sancitum nie dopuściła go do udziału w obradach¹²⁸. W 1778 r. skutecznie już osiągnął funkcję poselską w Brześciu Litewskim. Rola jego matki była tutaj kluczowa. Wojewodzicowa,

¹²¹ BCz, rkps 678, A. Ogińska do króla, 29 VII 1783 r., s. 233.

¹²² *Ibidem*, Król do A. Ogińskiej, 11 VIII 1783 r., s. 250–251.

¹²³ *Ibidem*, A. Ogińska do króla, „oddany” 18 VIII 1783 r., s. 255; U. Głowacka-Maksymiuk, *op. cit.*, s. 142–143; zob. też W. Filipczak, *Życie sejmikowe...*, s. 111–113.

¹²⁴ BCz, rkps 678, Król do A. Ogińskiej, 31 VIII 1783 r., s. 258; U. Głowacka-Maksymiuk, *op. cit.*, s. 143–144.

¹²⁵ E. Rostworowski, *Sprawa aukcji wojska...*, s. 123–124; A. Danilczyk, *W kręgu afery Dogrumowej...*, s. 67–68.

¹²⁶ M. Czeppe, *Sapieżyna z Branickich Elżbieta...*, s. 163–166.

¹²⁷ S.P. Dąbrowski, *Między królem a hetmanem...*, s. 251–252; zob. też *idem*, *Wizerunek Elżbiety z Branickich Sapieżyny w piśmiennictwie polskim XVIII i XIX wieku. Publiczne i prywatne odslony życia*, Katowice 2021, mps pracy doktorskiej napisanej pod kier. prof. dr hab. B. Mazurek i dr M. Ślusarskiej, Repozytorium Uniwersytetu Śląskiego, s. 149.

¹²⁸ W. Filipczak, *Polityczna rola Elżbiety...*, s. 204; zob. też W. Stanek, *Konfederacja sejmowa z 1776 roku – narządzie dworskiego zamachu stanu*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici” 1993, Historia 28, s. 137.

korzystając z wsparcia ambasadora Stackelberga, skłoniła króla do akceptacji kandydatury syna. Wobec stanowczej postawy monarchy stronnicy Tyzenhauza, pomimo niechęci, pogodzili się z wyborem generała artylerii w Brześciu¹²⁹.

Elżbieta Sapieżyna, inaczej niż wcześniej omawiane przedstawicielki magnaterii, nie angażowała się w działania, które doprowadziły do upadku Antoniego Tyzenhauza. W lipcu 1780 r. była zaskoczona zapowiedzią pozbawienia podskarbiego dzierżawy ekonomii litewskich. Wyrażała nawet niepokój, że może to wywołać komplikacje na sierpniowych sejmikach poselskich¹³⁰. Powyższe obawy miały związek z podejmowanymi przez nią staraniami o zapewnienie synowi w czasie sejmu elekcji na funkcję marszałka Rady Nieustającej. W sprawie tej księżna uzyskała wsparcie ze strony ambasadora Stackelberga¹³¹. Licząc na życzliwość króla wobec Kazimierza Nestora Sapiehy, wojewodzicowa mścisławska gotowa była współdziałać z regalistami na sejmiku w Brześciu Litewskim. Pierwsze informacje o planach dworu co do wyboru posłów brzeskolitewskich otrzymała za pośrednictwem związanego z nią osobiście Józefa Mierzejewskiego, strażnika polnego koronnego¹³². Stanisław August Poniatowski w liście z 10 lipca zapowiedział, że dokładniejsze zalecenia względem sejmiku brzeskolitewskiego przekaże Marcinowi Klimañskiemu¹³³. Był on administratorem ekonomii brzeskiej i mając do dyspozycji liczną szlachtę „ekonomiczną”, realizował politykę sejmikową monarchy, najpierw zgodnie z instrukcjami Tyzenhauza, a bezpośrednio po jego upadku według wskazówek nowego dzierżawcy ekonomii litewskich Franciszka Rzewuskiego, marszałka nadwornego koronnego¹³⁴. Początkowo kandydatami dworu do mandatów brzeskolitewskich byli podkomorzy litewski Hieronim Wincenty Radziwiłł (brat wojewody wileńskiego Karola Stanisława) i Franciszek Ksawery Sapieha, brat drugiego męża Elżbiety Sapieżyny¹³⁵. Król napisał do niej 25 lipca 1780 r., że książę Franciszek Ksawery nie zgłosił mu aspiracji do mandatu z Brześcia Litewskiego. Zalecił więc wybór kasztelanica brzeskiego Romualda Bystrego, o którego elekcję zabiegał jego ojciec Józef. Stanisław August Poniatowski przypomniał również wojewodzicowej mścisławskiej wsparcie, jakie kasztelan brzeskolitewski

¹²⁹ Szerzej na ten temat zob. W. Filipczak, *Elżbieta Sapieżyna...*, s. 314–320.

¹³⁰ BCz, rkps 708, E. Sapieżyna do króla, Łączna, 7 VII 1780 r., s. 818–819.

¹³¹ *Ibidem*, Król do E. Sapieżyny, 22 i 29 V 1780 r. oraz E. Sapieżyna do króla, Kodeń, 24 V 1780 r., s. 780–781, 796–797, 803; W. Filipczak, *Stanisław August i Elżbieta Sapieżyna...*, s. 54–55.

¹³² BCz, rkps 708, E. Sapieżyna do króla, Łączna, 7 VII 1780 r., s. 819; E. Rostworowski, *Mierzejewski Józef Wojciech*, w: PSB, t. 21, s. 12–13.

¹³³ BCz, rkps 708, Król do E. Sapieżyny, 10 VII 1780 r., s. 825.

¹³⁴ W. Filipczak, *Ekonomie litewskie...*, s. 246–249; J. Michalski, *Rzewuski Franciszek*, w: PSB, t. 34, Wrocław 1992–1993, s. 105. Po 1780 r. nadzór nad wykorzystaniem ekonomii w sprawach sejmikowych należał do podkanclerzego J. Chreptowicza jako kierownika partii dworskiej na Litwie.

¹³⁵ BCz, rkps 708, Król do E. Sapieżyny, 9 VIII 1780 r., s. 847; M. Czeppe, *Sapieżyna z Branickich Elżbieta...*, s. 163; A. Blinda, *Teofila z Jabłonowskich Sapieżyna...*, s. 47. Wojewodzic mścisławski Jan Sapieha zmarł w 1757 r.

udzielił jej synowi na sejmiku poselskim w 1778 r. Monarcha prosił też księżną, żeby wyperswadowała zabiegi o mandat (Stanisławowi?) Niemcewiczowi¹³⁶. List ten początkowo nie dotarł do adresatki, która zwróciła się z prośbą o informację w sprawie zaleceń sejmikowych do biskupa płockiego Michała Poniatowskiego, brata i bliskiego współpracownika króla¹³⁷.

Monarcha w liście z 9 sierpnia 1780 r. wyjaśnił, że według uzyskanych informacji Franciszek Ksawery Sapieha będzie zabiegał o mandat na Wołyniu. Ponowił więc prośbę o poparcie wyboru kasztelanica Romualda Bystrego na posła¹³⁸. Księżna wojewodzicowa tydzień później stwierdziła, że list króla z 25 lipca kasztelan Józef Bystry oddał jej dopiero 15 sierpnia. Skarżyła się, że przez to opóźnienie nie zdążyła podjąć działań, aby utrzymać księcia Franciszka Ksawerego na Wołyniu¹³⁹. Król podtrzymał jednak, pisząc 18 sierpnia, swoje poparcie dla Hieronima Wincentego Radziwiłła i Romualda Bystrego¹⁴⁰. Dzień później, 19 sierpnia, Sapieżyna wysłała przez kuriera kolejny list. Wyrażała żal, że monarcha, wbrew wcześniejszym deklaracjom, nie przekazał zaleceń sejmikowych Marcinowi Klimañskiemu. Wówczas szybciej wróciłaby do Kodnia, aby zorientować się w sytuacji. Po powrocie zastała zaś list krajczyny litewskiej Teofili z Jabłonowskich Sapieżyny (jej mąż Józef był bratem Franciszka Ksawerego¹⁴¹) z zaleceniem od podkanclerzego Joachima Chreptowicza, nowego lidera litewskich regalistów, aby Romuald Bystry ustąpił miejsca Franciszkowi Ksaweremu Sapieże. Elżbieta Sapieżyna podkreśliła, że obywatele brzescy są przeciwni kasztelanicowi i jeżeli ksiązę Franciszek Ksawery nie przyjedzie na sejmik, pojawią się inni pretendenci, m.in. związani z opozycją magnacką Potoccy – starostowie: kaniowski Jan lub szczyrzecki Piotr¹⁴². Do walki o mandat zapewne szykował się tylko starosta kaniowski, gdyż Piotr Potocki zostanie posłem z ziemi bielskiej¹⁴³. Sapieżyna deklarowała, że nie dopuści ich do poselstwa, jeśli uzyska wolną rękę we wsparciu kontrkandydata, na wypadek gdyby Franciszek Ksawery Sapieha nie przyjechał na sejmik. Wojewodzicowa przesłała też skierowane do jej syna listy innych pretendentów do poselstwa: stolnika brzeskiego Ludwika Suzina i podczaszego Ignacego Maliszewskiego¹⁴⁴. Księżna prosiła króla, by przekazał dyspozycje w sprawie sejmiku podkomorzemu grodzieńskiemu

¹³⁶ BCz, rkps 708, Król do E. Sapieżyny, 25 VII 1780 r., s. 841.

¹³⁷ *Ibidem*, E. Sapieżyna do króla, Łęczna, 5 VIII 1780 r., s. 844–845; Z. Zielińska, *Poniatowski Michał Jerzy*, w: PSB, t. 27, Wrocław 1983, s. 457.

¹³⁸ BCz, rkps 708, Król do E. Sapieżyny, 9 VIII 1780 r., s. 847–848.

¹³⁹ *Ibidem*, E. Sapieżyna do króla, Kodeń, 16 VIII 1780 r., s. 849.

¹⁴⁰ *Ibidem*, Król do E. Sapieżyny, 18 VIII 1780 r., s. 853.

¹⁴¹ A. Blinda, *Teofila z Jabłonowskich Sapieżyna...*, s. 47.

¹⁴² BCz, rkps 708, E. Sapieżyna do króla, Kodeń, 19 VIII 1780 r., s. 855–856.

¹⁴³ M. Czeppe, *Potocki Franciszek Piotr*, w: PSB, t. 28, Wrocław 1984–1985, s. 128.

¹⁴⁴ BCz, rkps 708, E. Sapieżyna do króla, Kodeń, 19 VIII 1780 r., s. 857–858; *ibidem*, L. Suzin do [K.N. Sapiehy], Buchowicze, 18 VIII 1780 r.; *ibidem*, I. Maliszewski do [K.N. Sapiehy], Bykowicze, 18 VIII 1780 r., s. 863.

i administratorowi ekonomii brzeskiej Marcinowi Klimańskiemu. Monarcha miał też domagać się od podczaszego Ignacego Maliszewskiego wycofania się z rywalizacji o mandat. Według wojewodzicowej działał on na rzecz Potockich¹⁴⁵.

Stanisław August Poniatowski zaakceptował sugestie Sapieżyny i wysłał jej listy, o które prosiła. W pierwszym wezwał podczaszego Ignacego Maliszewskiego do rezygnacji ze starań o poselstwo¹⁴⁶. W drugim liście, także z 20 sierpnia 1780 r., zalecił Marcinowi Klimańskiemu poparcie kandydatur Hieronima Wincentego Radziwiłła i Romualda Bystrego. Król dopuszczał zmianę taktyki w sytuacji, gdyby o mandat zabiegał Franciszek Ksawery Sapieha, a kasztelanicy Bystry spotkał się ze zdecydowaną opozycją na sejmiku. Wówczas podkomorzy grodzieński mógłby poprzeć księcia Franciszka Ksawerego, ale tylko jego. Klimański miał również zalecić kasztelanowi Józefowi Bystremu współdziałanie z Sapieżyną¹⁴⁷. Na sejmiku w Brześciu Litewskim z 21 sierpnia nie było księcia Franciszka Ksawerego, a kandydatura kasztelanicy Bystrego wzbudziła niechęć ze względu na jego młody wiek. Józef Bystry poprosił więc Sapieżynę o przybycie do kościoła¹⁴⁸. Księżna, powołując się na wolę monarchy wyrażoną w przekazanym jej liście, wezwała Ignacego Maliszewskiego do rezygnacji z ubiegania się o mandat. Podczaszy brzeski uczynił to, choć nie bez oporu. Kandydatury starosty kaniowskiego Jana Potockiego nawet nie zgłoszono. Posłami na sejm wybrani zostali Hieronim Wincenty Radziwiłł i Romuald Bystry. W liście do króla Sapieżyna podkreślała, że odegrała kluczową rolę w realizacji planów dworu. W zamian prosiła o promocję do podkomorstwa brzeskiego, kiedy pojawi się wakans na tym urzędzie, podstolego Zenona Wysłoucha¹⁴⁹. Udział księżnej w doprowadzeniu do pomyślnego zakończenia sejmiku potwierdzają listy Józefa Bystrego i Hieronima Wincentego Radziwiłła¹⁵⁰. Franciszek Ksawery Sapieha ostatecznie uzyskał w Łucku mandat poselski z województwa wołyńskiego¹⁵¹. Gesty czynione latem 1780 r.

¹⁴⁵ *Ibidem*, E. Sapieżyna do króla, Kodeń, 19 VIII 1780 r., s. 856–858.

¹⁴⁶ *Ibidem*, Król do I. Maliszewskiego, 20 VIII 1780 r., s. 869.

¹⁴⁷ *Ibidem*, Król do M. Klimańskiego, 20 VIII 1780 r., s. 859.

¹⁴⁸ W Brześciu Litewskim szlachta w drugiej połowie XVIII w. obradowała zwykle w kościołach; D. Konieczna, *Ustrój i funkcjonowanie sejmiku brzeskolitewskiego w latach 1565–1763*, Warszawa 2012, s. 35.

¹⁴⁹ BCz, rkps 708, E. Sapieżyna do króla, Terespol, 21 VIII 1780 r., s. 871–874. Księżna pisała, że Z. Wysłouch, mimo silnego poparcia, sam zrezygnował z ubiegania się o poselstwo. Został on podkomorzym brzeskim w lutym 1781 r.; *Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego...*, t. 8, s. 141. Sapieżyna prosiła też Stanisława Augusta, tym razem nieskutecznie, o poselstwo dla Niemcewicza z Inflant, gdzie mandaty otrzymywały osoby wskazane przez króla; zob. J. Michalski, *Sejmiki poselskie...*, s. 352.

¹⁵⁰ BCz, rkps 655, J. Bystry do króla, Terespol, 21 VIII 1780 r., s. 727; BCz, rkps 686, H. Radziwiłł do króla, Brześć, 21 VIII 1780 r., s. 133; W. Filipczak, *Ekonomie litewskie...*, s. 249.

¹⁵¹ AGAD, ZP, sygn. 125, Laudum sejmiku województwa wołyńskiego, Łuck, 21–22 VIII 1780 r., k. 306–307.

przez Elżbietę Sapieżynę wobec regalistów w Brześciu Litewskim nie zapewniły jej synowi marszałkostwa Rady Nieustającej, gdyż podczas sejmiku na funkcję tę został wybrany Stanisław Poniatowski, bratanek króla¹⁵².

W 1782 r. Sapieżyna polecała protekcji króla Zenona Wysloucha, podkomorzego i deputata brzeskiego¹⁵³. Stanisław August Poniatowski zadeklarował, że zostanie on wicemarszałkiem Trybunału Litewskiego na koszt wojewody mińskiego Józefa Mikołaja Radziwiłła, przewidzianego na marszałka, co się rzeczywiście stało¹⁵⁴. Wojewodzicowa mściławska interesowała się też powiatem pińskim. W styczniu 1782 r. popierała u króla zabiegi podstarościego pińskiego Ignacego Kurzenieckiego, który starał się o urząd marszałka powiatowego wakujący po śmierci jego ojca Józefa. Wątpiła jednak w realność tego awansu i proponowała, tym razem bezskutecznie, żeby otrzymał Order św. Stanisława¹⁵⁵. Marszałkowicz ostatecznie uzyskał, po wyborze na sejmiku elekcyjnym, urząd chorążego pińskiego¹⁵⁶.

W 1783 r. Elżbieta Sapieżyna odegrała kluczową rolę przy zakupie starostwa grodowego brzeskiego przez Kazimierza Nestora Sapiechę. Stanisław August Poniatowski był niezadowolony z postawy księżnej i jej syna w czasie sejmiku 1782 r.¹⁵⁷ Wbrew wcześniejszym obietnicom wycofał zgodę na projekt zakupu przez generała artylerii starostwa brzeskiego od Ignacego Morykoniego. W końcu musiał jednak go zaakceptować ze względu na poparcie, które wojewodzicowa uzyskiwała od Stackelberga, naciskanego przez Grigorija Potiomkina, protektora Branickiego. Po sfinalizowaniu transakcji w listopadzie 1783 r.¹⁵⁸ inicjatywę w litewskiej polityce Kodnia przejął Kazimierz Nestor Sapieha. Rola jego matki była mniej widoczna, choć w 1786 r. angażowała się jeszcze w akcję sejmikową w Koronie (ziemi chełmskiej)¹⁵⁹.

Zwrócę również uwagę na dwie kobiety, których polityczna aktywność nie została jeszcze dostrzeżona, choć oczywiście ich rola była zdecydowanie mniejsza. Znaczącą postacią była Elżbieta z Tarkowskich Wygonowska (Wyganowska), córka kasztelana brzeskiego Stefana Tarkowskiego i wdowa po podkomorzym

¹⁵² Szerzej na ten temat zob. W. Filipczak, *Stanisław August i Elżbieta Sapieżyna...*, s. 54–55.

¹⁵³ BCz, rkps 930, [E. Sapieżyna] do króla, 9 II [1782 r.], s. 93.

¹⁵⁴ BCz, rkps 931, Król do E. Sapieżyny, Warszawa, 14 II 1782 r., s. 73; *Deputaci Trybunału Głównego...*, s. 353.

¹⁵⁵ BCz, rkps 931, [E. Sapieżyna] do króla, 11 I 1782 r., s. 69–70; S. Łoza, *Kawalerowie Orderu św. Stanisława 1765–1813*, Warszawa 1925, s. 34–35.

¹⁵⁶ Elekcja I. Kurzenieckiego miała miejsce na sejmiku elekcyjnym w Pińsku 6 II 1782 r.; BCz, rkps 879, Kredens dla I. Kurzenieckiego na chorągwo pińskie, Pińsk, 6 II 1782 r., s. 31–33. Nominacja nosiła datę 14 lutego: *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego...*, t. 8, s. 220.

¹⁵⁷ *Korespondencja krajowa Stanisława Augusta...*, s. 14–18; W. Filipczak, *Stanisław August i Elżbieta Sapieżyna...*, s. 65–73.

¹⁵⁸ W. Filipczak, *Polityczna rola Elżbiety...*, s. 208–216; *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego...*, t. 8, s. 186; zob. też Ł. Kądziała, *Sapieha Kazimierz Nestor*, w: PSB, t. 35, s. 53.

¹⁵⁹ AGAD, Archiwum Komierowskie, sygn. 12/12, Kurdwanowski do E. Sapieżyny, Luboml, 23 VIII 1786 r., s. 186–189; A. Danilczyk, *W kręgu afery Dogrumowej...*, s. 92.

brzeskolitewskim Ignacym, zmarłym w 1780 r.¹⁶⁰ O jej pozycji politycznej świadczy fakt, że w listopadzie 1782 r. Stanisław August zwracał się do niej o opinię na temat czterech pretendentów do urzędu pisarza ziemskiego brzeskiego, wakującego po śmierci Hilarego Reszki. Uznała za zdatnych do urzędu byłych deputatów podczaszycy Feliksa Chrzanowskiego i Stanisława Matuszewicza, ale nie polecała ich do wakansu¹⁶¹. Zdecydowanie odrzucała Jana Wereszczakę, a ewentualne powierzenie mu urzędu nazywała „nieznośnym dla województwa”. Jej faworytem był pisarz grodzki Jan Włodek, który w młodości miał praktykę w palestrze. Podkomorzyna deklarowała także, że urzędnicy i obywatele będą wykonywać wolę króla, jeśli ją o niej poinformuje¹⁶². Jej rekomendacja okazała się skuteczna, gdyż na sejmiku elekcyjnym 5 lutego 1783 r. w Brześciu Litewskim szlachta wybrała na pisarza ziemskiego Jana Włodka, a jego kontrkandydat Jan Wereszczaka („protunkowy” pisarz ziemski brzeskolitewski) zrezygnował z ubiegania się o urząd¹⁶³.

W czerwcu 1786 r. podkomorzy brzeskolitewski Zenon Wysłouch, zabiegający o mandat poselski, prosił Elżbietę Wygonowską o wstawiennictwo u króla i sejmikową pomoc „przyjaciół domu” podkomorzyny. Autorka listu zaznaczyła, że nie zapomniła „wyegzaminować” podkomorzego, czy będzie na sejmie wierny monarsze¹⁶⁴. Stanisław August chciał jednak, aby Wygonowska wsparła starania kasztelanica Tadeusza Matuszewicza¹⁶⁵. Ostatecznie drugim posłem brzeskolitewskim 21 sierpnia 1786 r. został jednak Wysłouch, którego poparł Kazimierz Nestor Sapieha (także on uzyskał mandat)¹⁶⁶.

Helena z Płaskowickich Kurzeniecka, wdowa po marszałku pińskim Józefie, w czerwcu 1785 r. starała się o pisarstwo grodzkie (po śmierci Marcina Wołuńskiego) dla syna Wiktora, podczaszego pińskiego. Prosiła nieznanego korespondenta o uzyskanie wsparcia króla, a nawet przysłała formularz kredensu starosty pińskiego dla swego potomka¹⁶⁷. Adresat listu poparł u monarchy te zabiegi i sugerował, że Franciszek Ksawery Chomiński jako starosta grodowy nie powinien odmówić

¹⁶⁰ *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego...*, t. 8, s. 99, 141.

¹⁶¹ E. Wygonowska uważała S. Niemcewicza za zbyt młodego i mniej doświadczonego od Chrzanowskiego: BCz, rkps 698, E. Wygonowska do króla, Warszawa, 17 XI 1782 r., s. 1559–1560. F. Chrzanowski był deputatem brzeskim w kadencjach 1775/1776 i 1780/1781, S. Niemcewicz zasiadał w Trybunale w kadencji 1781/1782; *Deputaci Trybunału Głównego...*, s. 326, 348, 352.

¹⁶² J. Wereszczaka miał się narazić obywatelom pieniactwem, oprócz tego zastrzelił poddanego królewskiego, a innego zranił: BCz, rkps 698, E. Wygonowska do króla, Warszawa, 17 XI 1782 r., s. 1560–1562.

¹⁶³ BCz, rkps 879, Kredens na urząd pisarza ziemskiego dla J. Włodka, Brześć Litewski, 6 II 1783 r., s. 71–73; *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego...*, t. 8, s. 131.

¹⁶⁴ BCz, rkps 698, E. Wygonowska do króla, Brześć Litewski, 20 VI 1786 r., s. 1563–1564.

¹⁶⁵ *Ibidem*, Król do E. Wygonowskiej, 12 VII 1786 r., s. 1567.

¹⁶⁶ A. Danilczyk, *W kręgu afery Dogrumowej...*, s. 111–112.

¹⁶⁷ BCz, rkps 728, H. Kurzeniecka do NN i formularz kredensu F.K. Chomińskiego na pisarstwo grodzkie pińskie dla W. Kurzenieckiego, 15 VI 1785 r., s. 411–413.

prośbie monarchy¹⁶⁸. Syn marszałkowej jednak pióra grodzkiego nie uzyskał, gdyż w styczniu 1786 r. nominację otrzymał podstoli piński Michał Szyrma¹⁶⁹. Ten przykład aktywności kobiet nie jest może szczególnie ważny, zdecydowałem się go jednak przytoczyć, gdyż Helena Kurzeniecka w tym czasie miała już 86 lat¹⁷⁰.

Skromny stan wiedzy na temat miejsca kobiet w życiu politycznym Litwy badanego okresu wynika ze specyfiki ówczesnych źródeł. Diariusze sejmowe i akta sejmikowe rolę kobiet niemal pomijają, gdyż w tej epoce była ona wyłącznie zakulisowa¹⁷¹. Także próby oddziaływania na politykę nominacyjną monarchy mogą zostać zbadane tylko na podstawie korespondencji. Porównanie z realiami koronnymi wskazuje jednak, że pozycja kobiet w Wielkim Księstwie Litewskim była silniejsza¹⁷². W zachodniej Koronie szlachcianki, a nawet magnatki, rzadko jawnie uczestniczyły w zakulisowych rozgrywkach politycznych na poziomie lokalnym, np. sejmikowym¹⁷³. Bliższą realiom Wielkiego Księstwa sytuację widzimy na terenach, które zostały przyłączone do Korony w 1569 r. i gdzie obowiązywał II Statut Litewski. Na Litwie obecne w świecie polityki były nie tylko wdowy, ale także żony mniej politycznie uzdolnionych lub aktywnych małżonków (Aleksandra Ogińska miała np. zgodę na otwieranie listów do męża¹⁷⁴). Warto też zauważyć, że na litewskie sprawy publiczne próbowały oddziaływać nie tylko przedstawicielki magnaterii, ale także wdowy po wysokich urzędnikach ziemskich. Uzasadniona jest moim zdaniem hipoteza, że większą rolę kobiet w Wielkim Księstwie Litewskim warunkowały nie tylko wpływy magnaterii na tym terenie, ale także silniejsza pozycja kobiet w prawie litewskim niż w polskim¹⁷⁵.

Streszczenie

Od czasów Jana Kazimierza Wazy aktywność polityczna kobiet w Rzeczypospolitej Obojga Narodów systematycznie rosła. W odniesieniu do okresu panowania Stanisława Augusta historycy zwracali uwagę na ich szczególną rolę w konfederacji barskiej. Również po I rozbiorze Polski mamy liczne przykłady oddziaływania kobiet na życie publiczne Wielkiego Księstwa Litewskiego. Anna

¹⁶⁸ *Ibidem*, NN do króla, 20 VI 1785 r., s. 409.

¹⁶⁹ *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego...*, t. 8, s. 256.

¹⁷⁰ *Ibidem*, s. 265.

¹⁷¹ Zob. też B. Popiołek, *Między przestrzenią domową a wielką polityką...*, s. 38.

¹⁷² Na temat pozycji kobiet na Litwie w XVI w. zob. R. Ragauskienė, *The Noblewoman's Court in the Sixteenth-Century Grand Duchy of Lithuania*, „Lithuanian Historical Studies” 8, 2003, s. 28, 59–60.

¹⁷³ Por. A. Jakuboszczak, *Aktywność polityczna wielkopolskich szlachcianek w XVIII wieku*, w: *Drogi kobiet do polityki...*, s. 45–57; zob. też G. Glabisz, *Sejmiki Wielkopolski w latach 1764–1793*, Poznań 2022. W pracy tej jedyną wymienioną kobietą, która samodzielnie próbowała oddziaływać zakulisowo na lokalną politykę, była łowczyna litewska Katarzyna Sapieżyna; *ibidem*, s. 360.

¹⁷⁴ AGAD, ZP, sygn. 111, A. Ogińska do króla, b.d., k. 79.

¹⁷⁵ A. Blinda, *Teofila z Jabłonowskich Sapieżyna...*, s. 9–10; zob. też B. Topolska, *Pozycja kobiet z narodu szlacheckiego w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI–XVIII w.*, w: *Poznań-Wilno. Studia historyków w roku tysiąclecia Państwa Litewskiego*, red. Z. Wojtkowiak, Poznań 2010, s. 194–201.

z Pocijów Tyszkiewiczowa i Aleksandra z Czartoryskich Ogińska w latach 1779–1780 miały znaczący udział w zwalczaniu wpływów podskarbiego Antoniego Tyzenhauza, dotychczasowego lidera litewskich regalistów. W latach 80. XVIII w. wpływy polityczne w kilku powiatach Wielkiego Księstwa Litewskiego miały Anna Tyszkiewiczowa i Elżbieta z Branickich Sapieżyna. Krąg kobiet uczestniczących aktywnie w życiu publicznym nie ograniczał się wyłącznie do przedstawicieli magnaterii. Przykładem była Elżbieta z Tarkowskich Wygonowska, wdowa po podkomorzym brzeskoliteńskim. Miała ona znaczące wpływy w powiecie brzeskoliteńskim, a jej rekomendacje w sprawie obsady lokalnych urzędów uwzględniał król Stanisław August Poniatowski. Porównanie sytuacji kobiet w Koronie i na Litwie wskazuje, że odgrywały one większą rolę w życiu politycznym na obszarach, gdzie obowiązywało prawo litewskie.

The Women and the Background of Lithuanian Politics at the End of Antoni Tyzenhauz's Domination and After His Fall (1779–1786) (Summary)

Since the times of John Casimir Vasa, the political activity of women in the Polish-Lithuanian Commonwealth has been systematically growing. In relation to the period of Stanisław August's reign, historians drew attention to their special role in the Bar Confederation. After the first partition of Poland, we also have numerous examples of women's influence on the public life of the Grand Duchy of Lithuania. In the years 1779–1780, Anna Tyszkiewicz née Pocij and Aleksandra Ogińska née Czartoryska played a significant role in combating the influence of the treasurer Antoni Tyzenhauz, the previous leader of the Lithuanian regalist. In the 1780s, Anna Tyszkiewicz and Elżbieta Sapieha née Branicka had political influence in several counties of the Grand Duchy of Lithuania. The circle of women actively participating in public life was not limited only to the representatives of the female Lithuanian magnates. Such example was Elżbieta Wygonowska née Tarkowska, widow of the chamberlain (*podkomorzy*) of Brest-Litovsk. She had significant influence in the Brest-Litovsk district and her recommendations regarding the appointment of local offices were taken into account by King Stanisław August Poniatowski. A comparison of the situation of women in the Crown and in Lithuania indicates that they played a greater role in political life in areas where Lithuanian law was in force.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

- Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (AGAD), Archiwum Komierowskie, sygn. 12/12; Archiwum Publiczne Potockich (APP), sygn. 310; Archiwum Radziwiłłów (AR), dział II, sygn. 3131; Archiwum Radziwiłłów (AR), dział V, sygn. 16699; tzw. Metryka Litewska, dział VII, sygn. 34; Zbiór Popielów (ZP), sygn. 111, 114, 125, 128.
Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie (BCz), rkps 655, 678, 686, 690, 698, 708, 717, 721, 724, 725, 728, 736, 795, 799, 879, 930, 931.
Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie (BPAU i PAN), rkps 1649.
Lietuvos mokslių akademijos Vrublevskių biblioteka, Vilnius (LMAVB), f. 139, b. 4695

Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі, Мінск (NGAB), f. 1722, воп. 1, spr. 12
Центральний державний історичний архів України, м. Київ (CDIAUK), f. 49, op. 2, spr. 2180

Źródła drukowane

Dyaryusz seymu wolnego ordynaryjnego warszawskiego szescio-niedzielnego roku panskiego 1782, wyd. P. Kiciński, Warszawa [1782].

Stanisław August Poniatowski, *Mémoires du roi...*, t. 2, Leningrad 1924.

Opracowania

Aleksandrowska E., *Sanguszkowa z Duninów Barbara*, w: PSB, t. 34, Wrocław–Warszawa–Kraków 1993, s. 517–521.

Anusik Z., *Podział latyfundium Eustachego i Marianny z Kątskich Potockich w 1771 roku*, „Przegląd Nauk Historycznych” 17, 2018, nr 1, s. 5–24.

Blinda A., *Działalność polityczna Anny z Sapiehów Jabłonowskiej w czasie konfederacji barskiej w świetle jej listów do Teofili z Jabłonowskich Sapieżyny z lat 1768–1772*, „Wieki Stare i Nowe” 12(17), 2017, s. 70–86.

Blinda A., *Teofila z Jabłonowskich Sapieżyna (1742–1816). Życie prywatne i działalność publiczna*, Kraków 2023.

Bobiatyński K., *W walce o hegemonię. Rywalizacja polityczna w Wielkim Księstwie Litewskim w latach 1667–1674*, Warszawa 2016.

Bogucka M., *Białogłowa w dawnej Polsce. Kobieta w społeczeństwie polskim XVI–XVIII wieku na tle porównawczym*, Warszawa 1998.

Butterwick R., *Polska rewolucja a Kościół katolicki 1788–1792*, tłum. M. Ugniewski, Kraków 2012.

Butterwick R., *Światło i płomień. Odrodzenie i zniszczenie Rzeczypospolitej (1733–1795)*, tłum. M. Ronikier, Kraków 2023.

Czepe M., *Kamaryla Pana z Dukli. Kształtowanie się obozu politycznego Jerzego Augusta Mniszcha 1750–1763*, Warszawa 1998.

Czepe M., *Potocki Franciszek Piotr*, w: PSB, t. 28, Wrocław 1984–1985, s. 127–132.

Czepe M., *Sapieżyna z Branickich Elżbieta*, w: PSB, t. 35, Warszawa–Kraków 1994, s. 163–167.

Danilczyk A., *Afera Dogrumowej a konsolidacja opozycji antykrólewskiej w latach 1785–1786*, „Kwartalnik Historyczny” 111, 2004, z. 4, s. 45–81.

Danilczyk A., *W kręgu afery Dogrumowej. Sejm 1786 roku*, Warszawa 2010.

Dąbrowski S.P., *Miedzy królem a hetmanem. Działalność Elżbiety Sapieżyny w świetle jej korespondencji ze Stanisławem Augustem i Franciszkiem Ksawerym Branickim*, w: *Słynne kobiety w Rzeczypospolitej XVIII wieku*, red. A. Ročko, M. Górka, Warszawa 2017, s. 241–258.

Dąbrowski S.P., *Wizerunek Elżbiety z Branickich Sapieżyny w piśmiennictwie polskim XVIII i XIX wieku. Publiczne i prywatne odsłony życia*, Katowice 2021, mps pracy doktorskiej napisanej pod kier. prof. dr hab. B. Mazurek i dr M. Ślusarskiej, Repozytorium Uniwersytetu Śląskiego.

Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1697–1794). Spisy, red. A. Rachuba, oprac. A. Rachuba, P.P. Romaniuk, współpr. A. Macuk, J. Aniszczenko, Warszawa 2004.

Filipczak W., *Anna z Pocięjów Tyszkiewiczowa, wojewodzina smoleńska. Rola polityczna w czasach Rady Nieustającej*, w: *Kobiety i władza w czasach dawnych*, red. B. Czwojdrak, A.A. Kluczek, Katowice 2015, s. 405–435.

Filipczak W., *Ekonomie litewskie w polityce sejmikowej Stanisława Augusta po upadku Antoniego Tyzenhauza (1780–1783)*, „Przegląd Nauk Historycznych” 5, 2006, nr 1(9), s. 235–276.

Filipczak W., *Elżbieta Sapieżyna na tle politycznej roli kobiet w czasie kampanii sejmowej z 1778 roku*, w: *Niebem i sercem odkryta. Studia historyczne dedykowane dr Jolancie Malinowskiej*, red. M. Malinowski, Toruń 2002, s. 303–326.

Filipczak W., *Polityczna rola Elżbiety z Branickich Sapieżyny w latach 1783–1784*, w: *Wielkie rody dawnej Rzeczypospolitej XVI–XIX wieku*, t. 1: *Sapiehowie*, red. T. Ciesielski, M. Sawicki, Opole 2018, s. 203–226.

- Filipczak W., *Rozdwojone wołyńskie sejmiki poselskie w 1786 roku*, „Res Historica” 36, 2013, s. 163–190.
- Filipczak W., *Sejm 1778 roku*, Warszawa 2000.
- Filipczak W., *Stanisław August i Elżbieta Sapieżyna. Spór wokół losów sejmu 1782 roku*, w: *Władza i polityka w czasach nowożytnych*, red. Z. Anusik, Łódź 2011, s. 53–75.
- Filipczak W., *Życie sejmikowe prowincji wielkopolskiej w latach 1780–1786*, Łódź 2012.
- Glabisz G., *Sejmiki Wielkopolski w latach 1764–1793*, Poznań 2022.
- Głowacka-Maksymiuk U., *Aleksandra z księżyąt Czartoryskich Ogińska*, Siedlce 2003.
- Głowacki J.J., *Gastronomia polityczna kuchmistrza litewskiego. Michał Wielhorski (ok. 1731–1814) – życie i myśl ustrojowa*, Warszawa 2014.
- Jakuboszczak A., *Aktywność polityczna wielkopolskich szlachcianek w XVIII wieku*, w: *Drogi kobiet do polityki (na przestrzeni XVIII–XXI wieku)*, red. T. Kulak, M. Dajnowicz, Wrocław 2016, s. 45–57.
- Jurgaitis R., *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės egzulantų Smolensko vaivadijos seimelių vietos lokalizavimo problema 1667–1794 m.*, „Istorija” 115, 2019, s. 28–51.
- Jurgaitis R., *Nuo bajoriškiosios savivaldos iki parlamentarizmo: Vilniaus seimelio veikla 1717–1795 m.* Monografia, Vilnius 2016.
- Jusupović M., *Prowincjonalna elita litewska w XVIII wieku. Działalność polityczna rodziny Zabiellów w latach 1733–1795*, Warszawa 2014.
- Jusupović M., *Wpływy rodziny Tyszkiewiczów na sejmiku wileńskim w dobie tworzenia partii dworskiej Stanisława Augusta*, w: *Wobec sejmików. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, t. 2, red. M. Kupczewska, K. Łopatecki, Białystok 2024, s. 403–420.
- Karkucińska W., *Radziwiłłowa z Sanguszków Anna Katarzyna*, w: PSB, t. 30, Wrocław 1987, s. 384–387.
- Kobierecki M., *Korespondencja Stanisława Augusta z konsyliarzem Rady Nieustającej Antonim Dziekońskim w latach 1779–1784*, „Przegląd Nauk Historycznych” 12, 2013, nr 2, s. 71–102.
- Kołodziej R., *Listy od jej mości królowej. O próbach wpływania Marii Kazimierzy na sytuację wewnętrzną w Rzeczypospolitej*, w: *Maria Kazimiera Sobieska (1641–1716). W kręgu rodziny, polityki i kultury*, red. A. Kalinowska, P. Tyszka, Warszawa 2017, s. 101–111.
- Komaszyński M., *Maria Kazimiera d'Arquien Sobieska, królowa Polski 1641–1716*, Kraków–Wrocław 1984.
- Konieczna D., *Ustrój i funkcjonowanie sejmiku brzeskolitewskiego w latach 1565–1763*, Warszawa 2012.
- Konopczyński W., *Kiedy nami rządziły kobiety*, Londyn [1960].
- Kościółkowski S., *Antoni Tyzenhauz, podskarbi nadworny litewski*, t. 1–2, Londyn 1970–1971.
- Kriegseisen W., *Sejmiki Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII i XVIII wieku*, Warszawa 1991.
- Kuras K., *Rola wybitnych kobiet w polityce w czasach panowania Augusta III Sasa*, w: *Per mulierem... Kobieta w dawnej Polsce – w średniowieczu i w dobie staropolskiej*, red. K. Justyniarska-Chojak, S. Konarska-Zimnicka, Warszawa 2012, s. 261–277.
- Michalski J., *Lubomirska z Czartoryskich Izabela (Elżbieta)*, w: PSB, t. 17, Wrocław 1972, s. 625–629.
- Michalski J., *Polska wobec wojny o sukcesję bawarską*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1964.
- Michalski J., *Radziwiłł Karol Stanisław*, w: PSB, t. 30, Wrocław 1987, s. 248–262.
- Michalski J., *Rzewuski Franciszek*, w: PSB, t. 34, Wrocław 1992–1993, s. 101–106.
- Michalski J., *Sejmiki poselskie 1788 r. (cz. II) Przebieg sejmików*, „Przegląd Historyczny” 51, 1960, z. 2, s. 52–73.
- Opaliński E., *Aktywność kobiet w życiu publicznym w czasach pierwszych Wazów*, w: *Per mulierem... Kobieta w dawnej Polsce – w średniowieczu i w dobie staropolskiej*, red. K. Justyniarska-Chojak, S. Konarska-Zimnicka, Warszawa 2012, s. 233–248.
- Penkała-Jastrzębska A., *Publiczne awantury i prywatne interesy. Anna Katarzyna z Sanguszków Radziwiłłowa a sprawy wewnętrzne Rzeczypospolitej w dobie wojny o polską sukcesję (1733–1735)*, „Przegląd Historyczny” 113, 2022, z. 2, s. 255–284.

- Penkała-Jastrzębska A., *Teresa Ossolińska ze Stadnickich (1717–1776). Przyczynek do badań aktywności wojewodziny wołyńskiej w drugiej połowie XVIII wieku*, „Res Historica” 51, 2021, s. 253–288.
- Pietrzak J., *Kobieta z drugiego planu. Katarzyna Konstancja z Niszczyckich Towiańska i jej polityczna działalność w burzliwych czasach przełomu XVII i XVIII w.*, „Przegląd Historyczny” 114, 2023, z. 3, s. 323–352.
- Pietrzak J., *Księżna dobrodziejka. Katarzyna z Sobieskich Radziwiłłowa (1634–1694)*, Warszawa 2016.
- Popiołek B., *Kobiety świat w czasach Augusta II. Studia nad mentalnością kobiet z kręgów szlacheckich*, Kraków 2003.
- Popiołek B., *Królowa bez korony. Studium z życia i działalności Elżbiety z Lubomirskich Sieniawskiej, ok. 1669–1729*, Kraków 1996.
- Popiołek B., *Między przestrzenią domową a wielką polityką. Aktywność publiczna kobiet w czasach saskich*, w: *Drogi kobiet do polityki (na przestrzeni XVIII–XXI wieku)*, red. T. Kulak, M. Dajnowicz, Wrocław 2016, s. 27–43.
- Rabowicz E., *Ogińska z Czartoryskich Aleksandra*, w: PSB, t. 23, Wrocław 1978, s. 589–593.
- Rachuba A., *Pacowa z domu de Mailly Lascaris Klara Izabela*, w: PSB, t. 24, Wrocław 1979, s. 774–775.
- Rachuba A., *Sapieżyna z Gosiewskich 1.v. Słuszkowa Teresa*, w: PSB, t. 35, Warszawa–Kraków 1994, s. 173–174.
- Ragauskienė R., *The Noblewoman’s Court in the Sixteenth-Century Grand Duchy of Lithuania*, „Lithuanian Historical Studies” 8, 2003, s. 27–60.
- Rolnik D., *Adam Chmara (1720–1805) – ostatni wojewoda miński w świecie polityki czasów stanisławowskich i jego archiwum*, Katowice 2022.
- Rostworowski E., *Mierzejewski Józef Wojciech*, w: PSB, t. 21, Wrocław 1976, s. 12–16.
- Rostworowski E., *Mokronowski Andrzej*, w: PSB, t. 21, Wrocław 1976, s. 585–594.
- Rostworowski E., *Ostatni król Rzeczypospolitej. Geneza i upadek Konstytucji 3 maja*, Warszawa 1966.
- Rostworowski E., *Sprawa aukcji wojska na tle sytuacji politycznej przed Sejmem Czteroletnim*, Warszawa 1957.
- Sawicki M., *Korespondencja Aleksandry z Czartoryskich Sapieżyny z lat 1755–1761 w zbiorach Biblioteki Polskiej w Paryżu*, w: *Санаеі: асобы, кар’еры, маэнткі*, red. А.А. Скеп’ян, Мінск 2018, s. 289–298.
- Sawicki M., *Maria Kazimiera wobec spraw litewskich (1674–1685)*, w: *Maria Kazimiera Sobieska (1641–1716). W kręgu rodziny, polityki i kultury*, red. A. Kalinowska, P. Tysza, Warszawa 2017, s. 83–99.
- Skowroński P.W., *Reforma Rady Nieustającej na sejmie 1776 r.*, Warszawa 2022, mps rozprawy doktorskiej napisanej pod kier. prof. dr. hab. W. Kriegseisena, dr D. Dukwicz, Instytut Historii PAN.
- Skrzypietz A., *Hieronim Florian Radziwiłł w załotach*, w: *Codziennosc i niecodziennosc oświeconych*, t. 2: *W rezydencji, w podróży i na scenie publicznej*, red. B. Mazurkowska, M. Marcinkowska, S. Dąbrowski, Katowice 2013, s. 101–114.
- Stanek W., *Konfederacja sejmowa z 1776 roku – narzędzie dworskiego zamachu stanu*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici” 1993, Historia 28, s. 125–148.
- Stankevič A., *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veikla XVIII a. II pusėje: bajoriškosios teisės raiška*, Vilnius 2013, mps dysertacja doktorskiej.
- Staszewski J., *August II Mocny*, Warszawa–Kraków 1988.
- Stroynowski A., *Cele i skutki rozdwojenia sejmiku podolskiego w 1786 roku*, „Wieki Stare i Nowe” 8(13), 2019, s. 99–110.
- Stroynowski A., *Polityczna rola Izabeli Czartoryskiej*, „Przegląd Zachodniopomorski” 27, 2012, z. 2, s. 41–55.

- Sztachelska-Kokoczek A., *Kartki z życia Elżbiety (Izabeli) z Poniatowskich Branickiej (1730–1808)*, w: *Izabela z Poniatowskich Branicka. Życie i działalność publiczna*, red. C. Kukło, Białystok 2014, s. 11–31.
- Topolska B., *Pozycja kobiet z narodu szlacheckiego w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI–XVIII w.*, w: *Poznań–Wilno. Studia historyków w roku tysiąclecia Państwa Litewskiego*, red. Z. Wojtkowiak, Poznań 2010, s. 194–201.
- Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 1: *Województwo wileńskie XIV–XVIII wiek*, red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P.P. Romaniuk, współpr. U. Jemialianczuk, A. Macuk, Warszawa 2004.
- Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 5: *Ziemia połocka i województwo połockie XIV–XVIII wiek*, red. H. Lulewicz, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, A. Haratym, A. Macuk, A. Radaman, współpr. W. Hołubowicz, P.P. Romaniuk, Warszawa 2018.
- Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 8: *Ziemia brzeska i województwo brzeskie XIV–XVIII wiek*, red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz, T. Jaszczołt, A. Radaman, A. Rachuba, P.P. Romaniuk, A. Macuk, A. Danilczyk, A. Haratym, Warszawa 2020.
- Wiśniewska D., *Dla dobra rodziny. Wokół działalności Ludwika z Poniatowskich Zamoyskiej w latach 1751–1772*, „Przegląd Historyczny” 108, 2017, z. 4, s. 673–685.
- Wiśniewska D., *In the Shadow of a Mild Revolution. Polish Women's Political Attitudes during the Great Sejm (1788–1792)*, „Gender & History” 33, 2021, nr 1, s. 75–93.
- Zakrzewski A.B., *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego epoki stanisławowskiej (do 1788 r.). Zmiany w ustroju i funkcjonowaniu*, w: *Ziemie północne Rzeczypospolitej polsko-litewskiej w dobie rozbiorowej 1772–1815*, red. M. Biskup, Warszawa–Toruń 1996, s. 59–66.
- Zielińska Z., *Poniatowski Michał Jerzy*, w: PSB, t. 27, Wrocław 1983, s. 455–471.
- Zielińska Z., *Walka „Familii” o reformę Rzeczypospolitej 1743–1752*, Warszawa 1983.
- Zienkowska K., *Stanisław August Poniatowski*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1998.
- Ziontek A., *Siedlecki dwór artystyczny Aleksandry Ogińskiej*, w: *Małe miasta. Społeczność*, red. M. Zemło, Lublin–Supraśl 2011, s. 247–270.
- Мацук А., *Фінансавая-арганізацыйнаяе забеспячэнне дзейнасці павятовых соймаў 1756–1757 гг. Новыя крыніцы*, „Весці Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. Серыя гуманітарных навук” 64, 2019, nr 1, s. 56–68 / Matsuk A., *Finansavaya-arhanizatsyinae zabespiačénne džeinasti paviatovykh soimikaj 1756–1757 hh. Novyja krynitsy*, „Vesti Natsyianal'naï akademii navuk Belarusi. Seryja humanitarnykh navuk” 64, 2019, nr 1, s. 56–68.
- Мацук А., *Грамадска-палітычнае жыццё Вялікага Княства Літоўскага ў часы бескаралейя 1733–1735 гг.*, Мінск 2020 / Matsuk A., *Hramadska-palitychnae žyjtstsió Vialikaha Kniastva Litoŭskaha ŭ chasy beskaralejia 1733–1735 hh.*, Minsk 2020.
- Мацук А., *Пасольскія соймікі Слонімскага павета ў панаванне Аўгуста III*, w: *Да сваёй гісторыі: Сярэднявечча і Ранні Новы час. Зборнік навуковых артыкулаў, прысвечаных памяці Паўла Лойкі*, red. В.А. Варонін, Смаленск 2013, s. 104–118 / Matsuk A., *Pasol'skiiia soimiki Slonimskaha paveta ŭ panavanne Aŭhusta III*, w: *Da svaioi historyi: Siarėdniaŭevchcha i Ranni Novy chas. Zbornik navukovykh artykulaŭ, prysvechanykh pamiȃtsi Paŭla Loiki*, red. V.A. Varonin, Smalensk 2013, s. 104–118.

Witold Filipczak (ur. 1963 w Łodzi) – dr hab., prof. Uniwersytetu Łódzkiego. Pracownik Katedry Historii Nowożytniej UŁ. Zainteresowania badawcze: parlamentaryzm i życie polityczne Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVII–XVIII w., ze szczególnym uwzględnieniem czasów panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego. E-mail: witold.filipczak@uni.lodz.pl